

URBANISTIČKI I GRADITELJSKI RAZVITAK PREDGRAĐA LUČAC U SPLITU

Stanko PIPLOVIĆ
Split

UDK 711:72 (497.5) Lučac – Split
Pregledni rad

Primljeno: 31. XII. 2005.

U radu se iznosi povijesni i prostorni razvitak splitskog predgrađa Lučac, tipične ruralne cjeline. Donose se podatci i tehnička dokumentacija o pojedinim značajnijim građevinama podignutim tijekom vremena na tom prostoru. Naročiti je naglasak na XIX. i prvoj polovini XX. stoljeća kada su se izgradnjom postupno brisale fizičke granice između središta i predgrađa. Tada je i Lučac, zajedno s prostorom Starog pazara, doživio socijalni i strukturalni preobražaj. Taj proces nije završen, nastavlja se i danas. U tom smislu posebnu vrijednost imaju priloženi stari planovi. Time je omogućeno bolje uočavanje i iščitavanje zakonitosti organskog rasta i na osnovi toga suvislo usmjeravanje budućih zahvata. Oni pored teoretskog imaju i praktično značenje.

Ključne riječi: *Lučac, Split, urbanizam, XIX.–XX. st.*

Stari Split je bio na dnu duboke morske uvale. Zauzimao je prostor nekadašnje Dioklecijanove palače i srednjovjekovnog proširenja prema zapadu. Oko njega, izvan zidina, u polukrugu su se nizala težačka predgrađa Veli Varoš, Dobri, Manuš i Lučac. Nekada je svaka od urbanih jedinica bila izdvojena i imala svoj teritorijalni opseg. U novije vrijeme sve su se stopile u zajedničku cjelinu. Lučac je na istočnoj strani. Odatle se s brežuljka Gripe, visokog oko 50 m nad morem, prema gradu pruža kamenita kosa. I upravo se na njenoj južnoj osunčanoj strani smjestilo naselje. Prati izohipse terena pa se u blagom luku povija k sjeveru. I otud mu ime. Spominje se još početkom XIII. stoljeća, ali mu na užem području nisu pronađeni stariji ostatci iz antičkih vremena ili srednjeg vijeka. Samo su izvan njegova izgrađenog areala, u neposrednoj okolini, na Gripama utvrđeni tragovi iz ranog željeznog doba.

Istom grafički prikazi iz XVII. stoljeća omogućavaju osnovni uvid u prostorne korelacije. U tom pogledu vrlo je koristan plan Splita što ga je 1666. godine sačinio mletački vojni inženjer Giuseppe Santini. U njemu su ovlaš naznačena i predgrađa.

Sličnu situaciju prikazuju crteži G. Justera i F. Gironcija iz narednog stoljeća.¹ Planovi iz XIX. stoljeća pružaju precizniju sliku. Iz svih se vidi da je naselje Lučac odmaknuto od grada. Između njih su barokne utvrde podignute za obranu od Turaka i slobodni prostor koji je takav ostao dobrim dijelom sve do danas. Izgradnja u međuprostoru nije se provodila iz razloga sigurnosti. Pred zidinama je morala ostati čistina radi kontrole prilaza, djelovanja topništva i izvedbe tzv. vanjskih fortifikacijskih dodataka koji su bili planirani.

Sred istočne kurtine grada, između bastiona Contarini i San Giorgio, bila su vrata sa stražarnicom. Odatle je vodio put u širu okolicu. Jedan je krak išao na sjever pa su se s njega odvajali ogranci za Lučac i Gripe. Drugi je vodio na jug prema Bačvicama, ali je od njega na pola puta bio odvojak na istok. Važno je uočiti da ta glavna cesta prema splitskom polju nije išla kroz naselje Lučac, već ga je zaobilazila nešto južnije preko ravnih i slobodnih terena.

U početku je Lučac udaljen od mora. U Santinijevu planu nema označene lučice u istočnoj strani splitske uvale, kao što je to na zapadnoj strani pod Velim Varošom. Njegovi su se stanovnici bavili poljoprivredom, vjerojatno manje ribarstvom, a nikako pomorstvom. Unutrašnju prometnu mrežu Lučca određuju dvije uzdužne ulice koje se protežu duž brijega. Okosnica je ona koja ide sredinom naselja (danas Radunica), dok je druga nešto sjevernije (Rokova ulica). Od njih se odvajaju kraći, često slijepi ogranci niz padinu u kojima su bile kuće pojedinih rodova.

Naselje je vrlo jednostavno. U njemu do najnovijeg vremena nije bilo nekih izrazitijih zgrada sa stilskim obilježjima. To su skromne kamene kuće s gospodarskim objektima i vrtovima uokolo. Nema obilnijih izvora vode. Potok je bio daleko u polju, u predjelu Trsteniku. U jednom planu samostana sv. Dominika iz XVII. stoljeća prikazana su tri bunara s njegove južne strane. U katastarskoj mapi s početka XIX. stoljeća nije na Lučcu označen ni jedan bunar, dok ih je npr. na Manušu ucrtano čak sedam. Naravno da ih je i tamo moralo biti, ali su vjerojatno bili od manje važnosti. Postojala je jedna velika javna lokva u južnom dijelu, otprilike na dnu današnje Vickotinove ulice. Iz pravca Manuša prema jugu do samostana dominikanaca išao je potok kojim se vjerojatno slivala voda poslije kiša.

U predgrađu Lučac nije nikada bilo utvrda, obrambenih zidova ili kula pa je bilo nezaštićeno i izloženo pustošenjima od strane neprijatelja. Stanovništvo je naročito stradalo u doba dugotrajnih ratova protiv Turaka. Težaci koji bi se zatekli u polju u momentu naleta osvajača, nalazili su zaklon u staroj crkvi na Pojišanu koja je bila prilagođena za obranu.

Unutar naselja nema crkava. One su locirane u rubnom području prema gradu. Na jugozapadu je Sv. Petar. To je najstarija crkva na ovom predjelu. Potječe iz ranog srednjeg vijeka na prijelazu IX.–X. stoljeća. Uz nju je bilo groblje. Crkvice sv. Roka bila

¹ Lukša BERIĆ, Obalna utvrđenja na našoj obali, *Pomorski zbornik*, sv. I, Zagreb, 1962., slika na str. 242; Danica BOŽIĆ, Tlocrt Splita izrađen 1784., *Kulturna baština* (dalje KB), Split, br. 5-6, 1976., str. 56.

je na sjeverozapadu, a spominje se početkom XVII. stoljeća. U međuprostoru pred Srebrenim vratima Dioklecijanove palače vjerojatno je već u V.–VI. stoljeću postojala starokršćanska crkva sv. Katarine. Na tom mjestu dominikanci su u XIII. stoljeću sagradili novu crkvu i samostan. U doba ugroženosti od Turaka sredinom XVII. stoljeća ovaj kompleks, kao i neke obližnje kuće na Lučcu, porušene su kako bi se olakšala organizacija obrane grada. Kada je opasnost minula, već u drugoj polovini istog stoljeća, pristupilo se gradnji novog samostana i crkve.² U široj okolici, na osami u polju ili na istaknutim položajima, bio je veći broj crkvice.

Radi zaštite od Turaka u XVII. je stoljeću oko grada podignut bastionski sustav utvrda. Ali sva predgrađa, pa i Lučac, ostali su izvan njega. Stoga su često opustošena za provala neprijatelja. Na istoku, na brežuljku Gripe iznad Lučca, izgrađena je i samostalna tvrđava.³ Njena osnovna uloga bila je spriječiti neprijatelju da zaposjedne ovu uzvisinu, koja je dominirala gradom, i odatle ga ugrozi topničkom vatrom. Istu su zadaću npr. imale i samostalne utvrde Barone i Sv. Ivan nad Šibenikom ili Imperijal iznad Dubrovnika. Gripe imaju oblik nešto nepravilnog izduženog četverokuta s velikim bastionima na uglovima. Na sjeverozapadu bastion nije izveden jer su tijekom gradnje Turci potisnuti u unutrašnjost pa je tvrđava postala nepotrebna. Imala je i zadaću tući neprijatelja s leđa, ukoliko bi se pokušao približiti gradskim zidinama. Stoga su poravnate neke terenske izbočine gornjeg dijela Lučca, koji se nalazio između, da se ostvari preglednost. Za vatrenu podršku, sred zapadne strane tvrđave podignut je još jedan bastion.

Bastionske utvrde ispunjene zemljom radi neutraliziranja učinka usavršenog topništva primjenjivale su se uglavnom od XVI. do XIX. stoljeća. U Europi je postojalo više fortifikacijskih škola koje su davale različita rješenja obrambenog sustava, ovisno prvenstveno o rasporedu topova. Splitske utvrde tog vremena, pa i tvrđava Gripe, pripadaju tipu kod kojega je površina bastiona dosta velika, a njihov razmak relativno malen. U istočnom dijelu dvorišta tvrđave je crkvice sv. Ante. Prema nekim izvorima ona je postojala na vrhu brijega još prije izgradnje tvrđave. Austrijanci su u prošlom stoljeću u tvrđavi podigli zgrade za potrebe posade.

U XVII. stoljeću prostorna struktura Lučca već je osmišljena. Ali naseobina je bila mala i rijetko izgrađena. Sve uokolo su slobodne površine, vrtovi, polja i vinogradi. Tijekom XVIII. i XIX. stoljeća predgrađe Lučac se proširilo prema jugozapadu, uz put koji je iz grada vodio na Bačvice i uz početak puta koji se od njega odvajao kod stare crkve sv. Petra na istok, u pravcu Pojišana (kasnije Mostarska odnosno Ulica sv. Petra). Početkom XIX. stoljeća Lučac je zauzimao prostor istočno od baroknih utvrda pa skoro sve do današnje Ulice slobode. Prostorno je još uvijek potpuno odvojen od ostalih dijelova grada. Krajnja mu je sjeverna granica kod nekadašnjeg Vojničkog prilaza,

² Franko OREB, Crkva i samostan sv. Dominika u Splitu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 30, Split, 1990., str. 196–197.

³ Duško KEČKEMET, Splitska utvrda Gripe, *Vojnopomorski ogledi*, Split, 1971., br. 2, str. 27–35.

današnje Ulice glagoljaša, tj. puta koji je od bastiona Contarini vodio do ulaza u tvrđavu Gripe. Prema jugu se najviše protezao dio uz more, i to do Na toč. Pred ovim dijelom u luci su na obali bila dva manja gata za pristajanje brodica. A u samom dnu malo je brodogradilište. Ulična je mreža kroz naselje već potpuno formirana. Sustav je pravokutan uz prilagođenje reljefu tla. Na okosnicu glavnih podužnih prometnica poprijeko se vežu kratke sekundarne.⁴

Kroz prostor između Grada i Lučca prokopan je sedamdesetih godina usjek željezničke pruge. Tijekom 1875. poravnavan je teren na istočnom dijelu luke za stanicu. Zasjek je mjestimično bio visok i preko 15 m. Konačno 4. listopada 1877. svečano je otvorena dalmatinska željeznica od Splita preko Siverića do Šibenika.⁵ Izgradnjom stanice i nasipavanjem nove široke obale ispred nje iskopanim materijalom stvorena je fizička barijera i prekinuta neposredna veza predgrađa Lučac s morem.

Za poznavanje stanja na krajnjem sjevernom dijelu varoši koncem XIX. stoljeća, dragocjen je plan koji se čuva u Nadbiskupskom arhivu u Splitu. Prikazuje kamenitu kosu koja se od brežuljka Gripe spušta na zapad prema gradu. Kraj je u to vrijeme još potpuno neizgrađen. Na istoku je samostalna mletačka utvrda kod koje se može opaziti jedna zanimljiva pojedinost. Naime, pred njenim je ulazom prikazano malo obrambeno dvorište s mostom koji se dizao preko jarka. Mosta ni jarka danas više nema, ali se vidi da su u ono vrijeme još postojali. Blizu zapadnog bastiona tvrđave označeno je gumno obitelji Kaliterna, kakvih je u prošlosti na Lučcu moralo biti više, jer se pučanstvo bavilo poljoprivredom. Od ulaza u tvrđavu prema gradu do blizu bastiona Contarini spuštao se vojnički put s drvoredom. S obje njegove strane tada su bile zemlje biskupske menze koje su obrađivali težaci Lučca kao koloni.⁶ Danas je to ulica izgrađena slobodno stojećim zgradama u zelenilu. Na njenom se početku ističe vila koju je poslije Prvog svjetskog rata podigao arhitekt Josip Kodl.

Godine 1880. završena je obnova antičkog Dioklecijanovog akvedukta koji poslije provala naroda više nije bio aktivan. Tako je Split dobio tekuću vodu što je bio jedan od uvjeta njegova daljnjeg gospodarskog napretka. Zahvat je bio na izvoru rijeke Jadro pod Mosorom pa je voda dovođena kanalom do rezervoara pred gradom. Nacrte za gradsku mrežu napravio je dr. G. Antonelli. Po ovom projektu razvod je predviđen od rezervoara do Manuške poljane. Tu se dijelio na dvije osnovne grane. Prva je vodila na zapad, druga je skretala na jugoistok pored bastiona Cornaro i perivoja. Ona se opet dijelila u tri smjera od kojih je jedan išao preko pazara, donjeg dijela Lučca do crkve sv. Petra Starog.

⁴ Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju, Comune di Spalato, Allegato No 2 alla Mappa di Spalato, N 187. Teritoriji predgrađa su se s vremenom mijenjali. U ovom radu se razmatraju u opsegu koji su imali u 19. stoljeću uzimajući u obzir i neposrednu okolicu.

⁵ Jeri, *L'Avvenire*, Split, 5. X. 1877., str. 1; Hugo KOLB, *Željeznice u Dalmaciji, Zbornik Društva inženjera i tehničara*, Split, 1958., str. 257.

⁶ Nadbiskupski arhiv u Splitu, "Tipo planimetrico dimostrante l'ubicazione e l'area del Fondo di proprietà della Mensa Vescovile nel Borgo Lučac di Spalato", dva slična plana s uzdužnim i poprječnim presjekom bez oznake crtača i godine.

U početku je dovod djelovao gravitacijom pa je voda zbog male visinske razlike dopirala samo u niže predjele: grad i bliže ulice u varošima. U ono vrijeme još nije bilo kućnih priključaka pa se pučanstvo opskrbljivalo vodom iz javnih fontana. One su postupno postavljane na širinama i raskrscima ulica kako se granala vodovodna mreža. Većina ih je nabavljena u Milanu. Najveća je bila “Monumentalna fontana” na obali. Ukrašena brojnim skulpturama alegorijskog značenja, simbolizirala je važnost vode za budućnost grada. Među onim koje su postavljene na samom početku jest fontana na željezničkoj stanici. Ona je bila od velike koristi za pučanstvo Lučca dok tamo nije bilo druge. Tako su i stanovnici predgrađa Lučac osjetili veliku olakšicu koju je donio vodovod. Oni su u rodnim godinama imali lijep prihod od vrtlarstva; ranije su bili prisiljeni služiti se vodom iz javnih lokala ili je skupo plaćati iz onih nekoliko privatnih cisterna.

Prvih dana ožujka 1881. stiglo je brodom pet novih kamenih, bogato dekoriranih fontana. Među njima je bio šestostrani bazen određen za predgrađe Lučac i jedna fontana za perivoj na Manušu.⁷ Velika česma na Lučcu postavljena je ispred nove crkve sv. Petra.⁸ Služila je ne samo za potrebe domaćinstava već su i težaci tu uzimali vodu za polijevanje vinograda. Dana 29. lipnja 1900. otvorena je na Lučcu, na raskršću novog puta za kupalište Bačvice, još jedna česma. Bila je namijenjena potrebama gornjeg dijela varoši gdje se je osjećala oskudica vode. Međutim, u početku dugo vrijeme nije radila. Godine 1907. puštene su u rad još četiri česme. Zadnja od njih postavljena je blizu Ružića kuće; tako ih je sada bilo ukupno šest. U pogledu vode Lučac je bio u dosta povoljnom stanju u odnosu na druga predgrađa. Za cijeli Dobri i dobar dio Velog varoša postojale su tada samo dvije česme.⁹

Godine 1925. postojale su u gradu tri velike fontane, i to na obali, Lučcu i općinskom perivoju. Pored toga je i 31 obična česma. Od njih su na Lučcu na Starom pazaru, Rokovoj, Radunici, Radovanovoj, Zvonimirovoj i Smodlakinoj dvije. Tada je u gradu bilo svega 820 privatnih priključaka za kućne i gospodarske potrebe.

Prestankom turske opasnosti, gradski su bedemi postali nepotrebni. No početkom XX. stoljeća još je uvijek bio čitav, iako zapušten, njihov istočni dio između grada i predgrađa Lučac.¹⁰ Tijekom druge polovine stoljeća na Lučcu se sagradio veći broj kuća pa je on postao zgusnutijim. Osim toga, izvana, na rubnim područjima sa zapada i juga Lučca počinju se dizati javne građevine za potrebe grada. U međuprostoru sjeverno od

⁷ Arrivate, *L'avvenire*, 4. III. 1881., str. 3; Stanko PIPLOVIĆ, 100 godina splitskog vodovoda, KB, br. 11-12, 1981, str. 112–116.

⁸ Tu česmu kao i onu do mosta kod Realke preuređio je arhitekt Josip Kodl. Branko RADICA, *Novi Split*, Split, 1931., str. 127.

⁹ Nova česma, *Jedinstvo*, 30. VI. 1900., str. 3; Sa Lučca, *Jedinstvo*, 9. VII. 1901., str. 3; Česme, *Naše jedinstvo* (dalje NJ), 7. III. 1907., str. 2.

¹⁰ Muzej grada Splita, Plan Splita kojeg je 1826. izradio mjernik Vicko Kurir.

današnjeg pazara uz Hrvojevu ulicu privatnici grade nove kuće. Među njima je i velika zgrada Paparella.

Da bi se dobila nova gradilišta, uklanjaju se utvrde. U početku je porušen dio kurtine, zatim 1885. bastion San Giorgio, a u vremenu od 1900. do 1905. godine i bastion Contarini. Tako je postupno nestajala fizička brana između Grada i predgrađa Lučac. I upravo u ovom međuprostoru izgrađeni su neki javni sadržaji koji su ranije uglavnom postojali u gradu, ali su rastom broja stanovnika njihovi kapaciteti postali nedovoljni, a higijenski uvjeti među tijesnim ulicama nisu više odgovarali. Ta nova reprezentativna zdanja oblikovana su uglavnom u stilu tada uobičajenog historicizma. U južnom dijelu međuprostora ističu se tri građevine: crkva sv. Petra, biskupska palača i Režija duhana.

Najprije je u vremenu od 1863. do 1871. godine izgrađena nova župna crkva sv. Petra. Stara crkva istog titulara, u kojoj je bila bratovština ribara, postala je rastom pučanstva tijesna pa je već u XVIII. stoljeću bilo pokušaja da je se proširi, a groblje uredi. Početkom XIX. stoljeća popravljen joj je krov. Kako je ipak bila stara i trošna, odlučeno je da se u njevoj blizini izgradi druga. Nacrt nove prostrane jednobrodne građevine napravio je Dujam Marcocchia u neoromaničkom stilu. Nad njenim glavnim pročeljem na sjevernoj strani dizao se vitak zvonik s javnim satom. Kako je crkva južnim dijelom zašla u prostor polubastiona San Giorgio, to znači da je već šezdesetih godina bar jedan njegov dio bio porušen.

Poslije gradnje nove, stara je crkva vjerojatno ubrzo napuštena i desakralizirana. Prešla je u privatne ruke i služila nekim praktičnim potrebama. Mramorni učelak ranosrednjovjekovne oltarne pregrade s posvetnim natpisom prenesen je u novu crkvu. Početkom XX. stoljeća vlasnik nekadašnje crkve sv. Petra starog je bio Mate Čulić. On je u listopadu 1923. godine iskopavao stare grobove, a izvađene kosti u sporazumu sa župnikom don Herkulanom Lugerom prenio na Sustjepansko groblje. Profesor Antun Grgin, suradnik don Frane Bulića u Arheološkom muzeju u Splitu, tom je prilikom otišao na lice mjesta. Utvrdio je da je ukupno bilo 18 grobova te da su većinom bez ikakva natpisa i povijesne važnosti.¹¹

Među zanimljivim zgradama u ovom, zapadnom dijelu Lučca, iza željezničke stanice na Zlodrinjoj poljani je i klesarska radionica koju je 1885. godine otvorio Pavao Bilinić. Majstor je ubrzo izišao na glas kao vrstan altarist. Radionica je raspolagala dobrim mramorom i sposobnim klesarima. Među suradnicima bili su mu inženjer Ante Bezić i arhitekt Emil Vecchietti, a među učenicima Ivan Meštrović. Osim oltara ovdje su se izrađivali razni kipovi i ploče.¹²

¹¹ Luka JELIĆ – Frane BULIĆ – Simon RUTAR, *Vodja po Spljetu i Solinu*, Zadar, 1894., str. 203; Arsen DUPLANČIĆ, Ulomci arhiva splitskih bratovština u Arheološkom muzeju u Splitu, *Croatica Christiana Periodica*, XV, Zagreb, 1991., br. 27, str. 112–115; Arhiv Konzervatorskoga ureda u Splitu, br. 99/1923.

¹² Viesti, *List biskupije spljetske i makarske*, br. IV., Split, 1885., str. 62; D. KEČKEMET, *Ivan Meštrović i splitska radionica Pavla Bilinića*, Split, 1959., str. 7.

Kako u ovo vrijeme splitski biskupi nisu imali svoju rezidenciju, odlučeno je u tu svrhu izgraditi novu palaču nešto južnije od crkve sv. Petra. Nacrte je napravio arhitekt Ćiril Metod Iveković, referent za bogoštovne zgrade pri dalmatinskom Namjesništvu u Zadru. Elaborat je završen 1902., a radove je izveo mladi splitski arhitekt Špiro Nakić tijekom iduće godine.¹³ Zgrada ima dva kata. Neorenesansnim stilom djeluje monumentalno na istaknutom položaju.

Nedaleko odatle, nešto zapadnije prema obali, podignuta je 1905. godine dvokatnica Režije duhana. Njeno reprezentativno pročelje u historicističkom stilu neorenesanse okrenuto je na jug prema moru. Projekt zgrade je napravljen u Beču, a radove je izveo splitski inženjer Kamilo Tončić. Tek što je zgrada dovršena, javili su se prigovori da je blizu mora pa uvjeti ne odgovaraju za skladištenje duhana.¹⁴

Bastion Contarini je porušen da bi se na njegovu mjestu podigla nova zgrada Velike realke. Nacrt je 1905. završio građevni savjetnik H. Köhlin, ali je 1907. znatno izmijenjen u Beču. Zbog toga su radovi počeli tek iduće godine. Gradnjom je upravljao inženjer A. Riboli. Izvođač je bila "Hrvatska radnička zadruga" na čelu s inženjerom Kamilom Tončićem. Trošak je iznosio preko 400.000 kruna. Ova dvokatna uglovnica, koja je tlocrtom pratila konturu srušenog bastiona, ima oblikovna obilježja nešto suzdržane secesije. Iako su na njenoj vanjštini još uvijek prisutna načela kompozicije neorenesanse, ipak se novo shvaćanje ogleđa u slobodnoj interpretaciji klasičnih dekorativnih elemenata. Zgrada je za ono vrijeme bila vrlo moderno uređena. Uz ostalo, imala je 12 dvorana za predavanja, 2 amfiteatralne dvorane te dvorane za modeliranje, risanje i gimnastiku. Dovršena je 1910. i svečano otvorena 30. ožujka.¹⁵

Inače na užem području Lučca nije bilo zgrada u secesiji, novom bečkom stilu, koji je zahvatio i Split. One su građene više u sjevernoj i zapadnoj periferiji grada, a ima ih južno od Lučca, na Bačvicama. Iznimka su dvije stambene zgrade na krajnjem istočnom dijelu, podignute u prvom desetljeću 20. stoljeća. Prva je u bloku u ulici Vrh Lučca. Dao ju je podignuti trgovac F. Kezić 1910. godine. Na njenom ravnom pročelju karakteristična je geometrijska dekoracija parapetnih zidova ispod prozora s vrlo slobodno shvaćenim antičkim elementima i tipičnim motivima krugova s vertikalnim trakama. U Poijšanskoj ulici je dvokatnica kod koje je novi stil izražen na zabatu velikog luminara i željeznim ogradama balkona. Na rasteru od vertikalnih šipaka aplicirani su veliki stilizirani cvjetovi koji čine mekšim linije parapeta.

Još u drugoj polovini XIX. stoljeća, u doba načelnika Antonija Bajamontija, počelo se razmišljati o povoljnijem spoju Grada s predgrađem Lučac. Bilo je određeno i

¹³ S. PIPLOVIĆ, Splitski arhitekti Š. Nakić i J. Kodl, KB, br. 17, 1987., str. 92; S. PIPLOVIĆ, Rad Ćirila Ivekovića u Dalmaciji, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* (dalje GZSKH), br. 13, 1987., str. 12.

¹⁴ Kako se kod nas grade državne zgrade, *Sloboda*, Split, 8. VIII. 1906., str. 3; Magaza za duvan, NJ, 9. VIII. 1906., str. 2.

¹⁵ O zgradi C. kr. Realke., NJ, 20. VI. 1907., str. 3; Zgrada nove realke, *Sloboda*, 30. III. 1903., str. 3; Svečano otvorenje nove realke, *ibidem*.

koje bi se kućice trebale otkupiti i srušiti, ali nije urađeno ništa. Početkom XX. stoljeća pitanje je postalo posebno aktualno. Općinska uprava je 1905. godine dala izraditi osnovu za presijecanje bedema zvanog Tercera (Paparella) između bastiona i gradnju širokog puta od biskupske palače do Pojišana. Vijeće je odmah prihvatilo ovaj prijedlog, ali se izvedba opet oteгла. Tek je sredinom 1907. s vlasnicima postignut sporazum o rušenju.¹⁶

Radi uređenja prostora kod pazara i ostvarenja bolje veze, Općina je koncem 1909. godine raspisala natječaj za rušenje ostataka Tercere. Početak radova je nešto kasnio zbog cjenjkanja s poduzetnikom. Kako bi se uredio promet, istovremeno je bilo objavljeno nadmetanje za produženje puta na jug prema Firulama. Taj je put vodio mostom preko željezničkog usjeka na Bačvicama. Most je već bio star i trošan pa je prolaznicima prijetila pogibelj. Zato se Općina obratila na ministarstvo i urgirala izgradnju novog. Inače su ulice na Lučcu u to vrijeme bile vrlo zapuštene, pa i one glavne. Najgore je stanje bilo u današnjoj Ulici sv. Roka, iako je 1901. popravljena. Tih se godina u istočnim predjelima kopao lapor za potrebe cementne industrije. U vrijeme kad nije bilo posla u polju, težaci su prevozili sirovinu na brodove za izvoz i za to dobivali dobru nadnicu. Dnevno je kroz ovu ulicu prolazilo više stotina zaprežnih kola pa je kolovoz bio razrovan, pun rupa, a za kiša blatnjav. I Radunica je bila potpuno zanemarena. Njom je u to vrijeme prolazila većina stanovnika Lučca. Nije održavana, a pojedinci su je čak oštećivali. U toj je ulici tijekom 1910. godine sagrađeno nekoliko novih kuća pred kojima su vlasnici ostavili hrpe otpadnog materijala.

Put kroz južni dio Lučca zvan Ulica sv. Petra, koji je vodio na istok u polje, bio je jedan od najprometnijih u Splitu. Osim brojnih kola i putnika, njime je svaki dan prolazilo četiri puta 1400 đaka raznih škola. Bio je pogibeljan, jer je zavojit i uzak. Nije imao ni trotoara, nego otvorene grabe i kanale. Zato je Općinska uprava pristupila pripremama za njegovo proširenje i uređenje. Ali ni 1913. godine radovi nisu mogli početi jer vlasnici “vinarice”, bivše *Società enologica*, još ništa nisu odgovorili Općini u pogledu ustupanja zemljišta.¹⁷ Vlasnici su bili Katalinići, Karamani, Ilići, Kamberi i još neki drugi Splićani.

Da bi se poboljšalo stanje komunalija u gradu, Općinska uprava je 1912. izradila osnovu kojom su obuhvaćena i predgrađa Lučac i Manuš. Predviđena je izrada trotoara od vile Pandža, uz općinski perivoj, oko realke, mimo crkve sv. Petra, kroz ulicu Pojišana do zgrade trgovačke škole. Druga planirana dionica išla je uz istočnu stranu perivoja kao spoj nogostupa na državnoj cesti i nogostupa ulica Botić i Marulić. Među ulicama predviđenim za popločavanje bio je put za Manuš, i to od državne ceste do kuće prof. Bezića. Kanalizacija se trebala sprovesti od trgovačke škole, uz samostan sv. Klare do

¹⁶ Put na Lučac, NJ, 23. XII. 1905., str. 2; Zidine Paparella, NJ, 25. VI. 1907., str. 3; Put kroz Lučac, NJ, 1. X. 1908., str. 1.

¹⁷ Put, NJ, 2. VIII. 1901., str. 2; Cement, NJ, 24. XII. 1906., str. 2; Tercera, NJ, 27. XI., 2. i 16. XII. 1909., str. 2; Rušenje Tercere, *Sloboda*, 23. II. 1910., str. 3; Most na Bačvicama, *ibidem*; Ulica sv. Roka, *ibidem*; Trotoar izvan grada, *Sloboda*, 18. II. 1910., str. 3; Zanemarena ulica, *Sloboda*, 16. XI. 1910., str. 3; Ulica sv. Petra, *Sloboda*, 17. X. 1910., str. 4; Put preko Lučca, *Sloboda*, 27. IX. 1913., str. 3.

kuće Kezić prema Gripama, zatim od Biskupije do spoja kanala kod sv. Petra starog, a odatle do kuće Dvornik putem Pojišana. Trebalo je izgraditi krak između Ulice sv. Roka i Radunice te još neke manje ogranke. Na Manušu je predviđena provedba kanala od željezničkog mosta, uz kuću Jakaša do kuće prof. Bezića.¹⁸

Još na prijelazu XIX. u XX. stoljeće počela se nazirati jedna nova široka ulica, današnja Ulica kralja Zvonimira, koja će bolje i neposrednije povezati gradsku obalu s istočnom periferijom umjesto tijesne i zavojite Mostarske ulice (Ulica sv. Petra). Godine 1903. kupljeno je zemljište na samom početku tadašnjeg puta od Biskupske palače do kuće Domić pa je njegov pravac ispravljen i povećana širina.¹⁹ To je ujedno i početak izgradnje na prostoru neposredno jugoistočno od predgrađa Lučac i formiranja budućeg gradskog predjela Bačvice. U tom smislu, od važnijih zgrada podignut je u vremenu od 1880. do 1884. samostan koludrica svete Klare. On je do tada bio u jugoistočnom dijelu nekadašnje Dioklecijanove palače u stiješnjem gradu, bez dovoljno sunca i zraka. Sada je izgrađen po nacrtu inženjera Emilija Vecchiettija na parceli vlasništva biskupske menze, daleko od drugih kuća, na osami gdje su vladali tišina i mir. Tako je poslije 12 godina upornog nastojanja završen i 17. studenog 1884. blagoslovljen. Zgrada se pruža u smjeru zapad-istok. U početku je imala samo prizemlje i kat. U unutrašnjosti je po čitavoj dužini hodnik, a sa strana se nižu sobe. S juga je na sredini uz samostan prislonjena crkva.

Godine 1901. N. Nikolić izradio je nacrt nadogradnje samostana sv. Klare za još jedan kat koji je po rasporedu i obliku prozora na pročeljima bio identičan onome na postojećem donjem dijelu. Ali umjesto dvovodnog, sada je predviđen četvervodni krov. Međukatne i krovna konstrukcija su drvene s time da je krovište riješeno u obliku dvostruke kose stolice. Kod izvedbe donekle se odstupilo od nacрта. Nije izgrađen manji istureni aneks s ulazom, planiran sred sjevernog pročelja u kojemu je vjerojatno trebalo biti ugrađeno stepenište. A umjesto otvora za svjetlo na krovu, nadograđeni su luminari. Radove je vodio graditelj Lovre Lisičić. Ali zbog nedostatka sredstava oni su se otegli. Tek je 1913. godine na sredini zgrade u osi crkve izgrađen mali poligonalni zvonik koji je dovršen 4. prosinca. Nešto ranije, 1905. godine u blizini samostana je izgrađena neorenesansna kuća Barkanović, gdje je dugo bila Trgovačka akademija. Škola je svečano otvorena 25. rujna iste godine.²⁰

U 1907. godini otvorena je u Splitu Obrtna strukovna škola, čiji je dugogodišnji ravnatelj bio inženjer Kamilo Tončić. Do tada je u sklopu Velike realke postojala samo dvogodišnja večernja šegrtska škola. Škola je u početku bila na jugu Lučca prema

¹⁸ Terasanje i kanalizacija u Splitu, *Sloboda*, 26. III. 1912., str. 2.

¹⁹ Obćinska radnja, *Narod*, 7. IV. 1903., str. 3.

²⁰ Anka PETRIČEVIĆ, *Samostan svete Klare u Splitu 1308.–1978.*, Split, 1979., str. 27–32. Nacrt nadogradnje samostana završio je N. Nakić 20. V. 1901., a pregledan i odobren od Općinskog upraviteljstva 7. VI. Sačuvani su njegovi dijelovi i to samo sjeverno i južno pročelje. – Viesti. *List biskupije spljetske i makarske*, br. XI., Split, 1884., str. 96; In chiesa, *Narod*, 22. XI. 1884., str. 2; Dolje trobojnica, *NJ*, 6. XII. 1913., str. 2; Otvorenje trgovačke škole, *Jedinstvo*, 23. IX. 1905., str. 3.

Bačvicama. Postupno se širila pa je smještena čak u pet privatnih kuća u Mostarskoj ulici i njenoj blizini. Najveća je bila duga zgrada Vinarske zadruge sa sjeverne strane ulice, druga preko puta, a ostale bliže gradu kod nove crkve sv. Petra. Kako to nije odgovaralo potrebama nastave, zbog malog i neprikladnog prostora, već 1908. napravljen je nacrt za novu zgradu blizu tadašnjeg ubožišta. Ali ona nikada nije izgrađena. Ostala je na Lučcu sve do 1919. kada je preseljena u zgradu Poljodjelske škole na Skalicama.²¹

Osim Realke i Obrtne škole na Lučcu je izgrađena i osnovna škola. Godine 1926. Općinsko vijeće je odlučilo da se u gradu podignu tri nove škole za osnovnu nastavu, i to za Veli varoš, Manuš-Dobri i Grad-Lučac. Odmah su nabavljena zemljišta pa je 1927. raspisan natječaj za idejna rješenja. Nakon toga se pristupilo izradi detaljnih nacrtu. Za školu Grad-Lučac to je povjereno Josipu Costaperariji, istaknutom i plodnom funkcionalističkom arhitektu iz Ljubljane. On je ranije radio u Trstu, sudjelovao u restauraciji katedrale u Milanu, a zatim izveo mnoge javne i privatne zgrade po Sloveniji. Nakon predradnja u Splitu, pristupilo se odmah izgradnji prvih dviju škola, dok je ona na Lučcu, u Radovanovoj ulici, podignuta kasnije.²² Nova škola je kamena trokatnica izgrađena u bloku. Podijeljena je na mušku i žensku tako da su oba dijela strogo odvojena s posebnim ulazima i dvorištima. U oblikovanju je dosta skromna i bez posebnog arhitektonskog izraza. Na njenim dvorišnim portalima i završnom vijencu još su uvijek prisutni zakašnjeli stilski odjeci.

U vremenu od 1928. do 1929. godine probijena je nova ravna i široka ulica nazvana po splitskom načelniku Ivi Tartagliji (Zvonimirova ulica). U nastavku kao Poljička cesta vodi van grada prema novom groblju na Tršćenici, koje je upravo u to vrijeme bilo otvoreno. Ulica je trebala udovoljiti intenziviranju automobilskog prometa. Radi toga su na samom početku morale biti porušene neke kuće koje su uglavnom pripadale ulici Trumbućac. To su zgrade Vesanović, Domijanović i Vidjak. Dužina prve dionice iznosila je 350 m. Mjeseca ožujka 1929. općinska je uprava raspisala natječaj za postavu kanalizacije u ulici.²³ Iduće godine već je bila položena u dužini od 550 m. Nakon toga potaracan je kolnik granitnim kockama, a trotoari bijelim bračkim kamenom. Ubrzo je u svom prvom dijelu, od biskupske palače prema istoku, s obje strane popunjena modernim zgradama. Među njima su na samom početku uglovnica s južne strane iz 1933., građena po nacrtu Zlatibora Lukšića, a nasuprot njoj kuća Ivanišević, završena 1941. godine.

Nakon Prvog rata veća je pažnja posvećivana komunalnoj opremi i instalacijama. U prvih desetak godina akutno je bilo pitanje kanalizacije. Provedena je u 17 ulica Lučca,

²¹ Zgrada za obrtnu školu, NJ, 23. IV. 1908., str. 2; Splitska graditeljsko-zanatlijska i umjetnička škola, *Sloboda*, 9., 16., 23. i 30. VII. 1909.; Za obrtničku školu, NJ, 19. II. 1910., str. 2.

²² B. RADICA, *n. dj.*, bilj. 8, str. 189; France IVANŠEK, Josip Costaperarija, *Arhitekt*, I, br. 1, Ljubljana, 1951., str. 42.

²³ Natječaj za kanalizaciju ulice dr. Ive Tartaglie, *Novo doba* (dalje ND), Split, 2. III. 1929., str. 4.

Manuša i neposredne okolice. Položeno je ukupno preko 3000 m cijevi. Najviše je urađeno u Tartaljinoj, Radunici i Vrh Manuškoj ulici.²⁴

Tijekom Drugog svjetskog rata Lučac je dosta stradao od bombardiranja iz zraka. To su dijelovi bliže željezničkoj stanici i luci, koji su bili glavni cilj nepreciznih gađanja iz aviona u vrijeme njemačke okupacije. Za ovaj predio naročito su bili pogubni napadi 5. prosinca 1943. te 3. siječnja i 3. lipnja 1944. godine.²⁵ Pogođeni su najviše donji potezi današnje Rokove, Radunice i Zvonimirove ulice. Razaranja su dosta poremetila građevinsko stanje u zapadnom kraju prema Pazaru. Stradali su i sakralni objekti. Među njima do temelja su srušene crkve sv. Petra i sv. Roka, a oštećeni biskupska palača te samostani sv. Dominika i sv. Klare. Uklanjanjem ruševina crkve sv. Petra i susjedne kuće pa Režije duhana i ostataka lazareta omogućeno je reguliranje prometne raskrsnice na sadašnjoj Poljani kneza Trpimira i proširenje njenog spoja prema obali. Odatle k istoku, pošto su bili uništeni vinski podrumi Zrnčić i susjedna klesarska radionica, donekle je olakšan izlazak iz grada. Tako je nastala potpuno nova prometna situacija daleko veće propusne moći. Ta potreba nametnuta je ubrzanim razvitkom grada.

Tendencija unificiranja izgleda grada, koja se osjećala za čitavo vrijeme između svjetskih ratova, posebno je izražena poslije Drugog svjetskog rata pa do danas. Za razliku od susjednog Manuša, u čiju je unutrašnjost prodrla nova izgradnja i ispresijecale ga nove ulice, Lučac je uglavnom toga pošteđen. Stoga je uglavnom očuvao cjelovitost i prostornu kompoziciju.

U periodu poslije Drugog svjetskog rata podižu se nove stambeno-poslovne zgrade na obodu Lučca. To su uglavnom višekatnice duž prometnih ulica Zagrebačke i Zvonimirove. Time su popunjavane praznine u postojećim nizovima. Nova izgradnja imala je za posljedicu fizičko i vizualno izoliranje slikovite cjeline težačkog naselja. Pogubnost ovakva načina gradnje, koji su nametnule nove prilike, postaje jasna ako se zna da je Lučac bio izgrađivan na uzvisini padine brijega, utopljen u zelenilo sa slobodnim vidikom u daljinu. Sada se prema jugu i zapadu našao ograđen visokim bedemom zgrada, ograđen od nekadašnjeg prirodnog okruženja, što je narušilo osnovna obilježja i umanjilo pogodnost življenja u tom predjelu. Drastičan je slučaj sa sklopom težačkih kuća Kurtićevih dvora na sjevernoj strani Zvonimirove ulice. Zgrade su donekle oštećene bombardiranjem. Godine 1957. između njih i ulice umetnuta je u neposrednoj blizini velika uredska zgrada podignuta po projektu arh. Lovre Perkovića. Tako su se stare zgrade našle potpuno zasjenjene.

Ipak, još uvijek na nekoliko mjesta razigrani kameni sklopovi proviruju kroz nekompaktan niz modernih zgrada pa Lučac bar mjestimice ima oduške. Nova promišljanja urbanista kreću se u smjeru potpunog ispunjavanja praznina u nizu pa bi se tako stanje još više pogoršalo. Mislimo da je daleko zanimljivije i humanije, koliko

²⁴ B. RADICA, *n. dj.*, bilj. 8, str. 145 i 151.

²⁵ Ganksteri nad Splitom, ND, 7. XII. 1943., str. 2; Novi krvavi napadaj, ND, 4. I. 1944., str. 1; Zvjerski pokolj najvećih razmjera, ND, 5. VI. 1944., str. 1.

je u sadašnjoj situaciji moguće, ritmičko mijenjanje uličnog pročelja nego formiranje monotonog i bezdušnog koridora. Time bi se bar donekle očuvali prostorni valeri starog Lučca.

Izmjenom strukture stanovništva morao se promijeniti i fizički okvir življenja. Umjesto težaka, iz čijih je posebnih potreba izgrađeno naselje i pojedine kuće, sada se u njih useljavaju pretežno radnici u industriji. Stoga nekadašnje štale, staje i konobe nisu potrebne. Nemaju više nikakav smisao gumna pa ni vrtovi. Vodovod isključuje daljnju uporabu bunara i lokava. Ulice se, gdje je to moguće, prilagođuju motornom umjesto zaprežnom prometu. Mijenja se način i standardi života što zahtijeva pregradnju unutrašnjosti kuća. Ruše se stari komini, krušne peći i čađavi dimnjaci, nestaju balature. Ugrađuju se kupatila, nove instalacije i oprema. Primjenjuju se novi, kvalitetniji i jeftiniji građevinski materijali, ali oni izgledom i bojom odudaraju od rustičnog ambijenta. Nestalo je sedlarskih i kovačkih radionica te konoba u kojima se točilo domaće vino.

Bilo je pokušaja da se pojedini predjeli očuvaju kao vrijedne ruralne cjeline. Zavod za zaštitu spomenika kulture iz Splita je na osnovi narudžbe Skupštine općine izradio elaborat o urbanističkoj cjelini Lučca pa ga je početkom 1970. preventivno zaštitio. Isto tako u okviru *Provedbenog plana splitskog poluotoka* koji je izrađen 1975. godine, dana je i konzervatorska dokumentacija o Lučcu.²⁶ Međutim, svi ti naponi nisu urodili odgovarajućim rezultatima u praksi. Administrativne mjere nisu mogle zaustaviti životne promjene. Očigledno je da su pristupi ovom problemu bili pogrešni.

Tako su se postupno grad i predgrađa stapali u jedinstvenu urbanu aglomeraciju pri čemu su se sve više brisale granice i obilježja pojedinih, nekada zaokruženih skupina. Do početka 20. stoljeća Split se dijeli na 5 okružja: grad i četiri predgrađa. Godine 1912. Općinsko vijeće je donijelo odluku da se gradski teritorij razdijeli na 10 okružja. Među njima je V. okružje Lučac s odsjecima Sveti Roko, Trumbučac i Vrh Sela. Bačvice i Poišan su posebna okružja. Od ukupno 26.210 stanovnika, koliko ih je živjelo u Splitu 1921. godine, na Lučcu ih je 3.699. Do 1931. broj stanovnika u gradu se popeo na 35.417, a na Lučcu ih je 5.688; on je po pučanstvu na drugom mjestu, odmah iza Velog varoša. U posljednje vrijeme nestali su čitavi dijelovi Splita karakteristična izgleda. Nove potrebe grada koji je naglo rastao, uz prisustvo stihije i nedovoljno senzibilno prostorno planiranje, napravili su od nekoć suvislog urbanog organizma amorfnu masu. Taj usud na žalost nije mimoišao ni Lučac.

CRKVICA SV. ANTE NA GRIPAMA

Tvrđavu Gripe na istoimenom brežuljku istočno od tadašnjeg Splita podigli su Mlečani sredinom XVII. stoljeća za obranu od turskih navala.²⁷ To je tipična barokna fortifikacija s jakim bastionima ispunjenim zemljom kako bi mogla odoljeti razornoj vatri

²⁶ Tomislav MARASOVIĆ – F. OREB, Obrada graditeljskog nasljeđa u okviru projekta «Splitski poluotok», GZSKH, 2/1976.–3/1977., str. 95.

²⁷ D. KEČKEMET, Splitska utvrda Gripe, *Vojnopomorski ogladi*, br. 2, Split, 1971., str. 21–35.

usavršenog topništva. Na istočnom kraju njenog dvorišta nalazila se crkvice posvećena sv. Anti. Naznačena je u planu splitskih utvrda, koji je 1666. godine izradio vojni inženjer Giuseppe Santini, kao mali pravokutnik s križem. Ucrтана je i u nekim drugim planovima iz XVII. i XVIII. stoljeća. Spominje je u svojoj vizitaciji nadbiskup Stjepan Cosmi 1683. On navodi da je crkva postojala na vrhu brežuljka i prije gradnje tvrđave pa je kasnije ostala unutar njenih zidina.²⁸ Zasigurno je već tada bila zapuštena.

Vojska je crkvicu pretvorila u skladište praha i strjeljiva. Tako inženjer pukovnik Giovanni Francesco Rossini u svom izvještaju vladi u Veneciji o stanju utvrda u Dalmaciji 1794. opisuje i ovu građevinu. Zapisao je da u gradu postoji samo jedno skladište baruta, i to u tvrđavi Gripe, koje je nekada služilo kao crkva. Ono je nepovoljno s obzirom na mjesto, gradu i druge nedostatke. Sadržavalo je oko 80 milijara praha. Pokriveno je samim crijepom bez žbuke, usuho. Nije imalo ni stropa, umjesto njega bio je razapet komad stare cerade. Nedostajao je i zaštitni zid koji bi ga izvana okruživao. Zidovi nisu bili ožbukani, a vrata su istrulila. Okolni je teren tako padao da se prema zgradi slijevala voda kada je kišilo. Sa stražom od 4 do 6 ne baš najboljih vojnika, jedan tako važan materijal nalazio se u stalnoj opasnosti. Bio je izložen svim nesretnim događajima koje bi slučaj ili zloća mogli nekontrolirano prouzročiti.²⁹

Prema opisu koji je 1789. godine dao zastavnik inženjer Antonio Luigi Galli, skladište se sastojalo od samo jedne prostorije. Pokriveno je kupama i bilo u dobrom stanju uz manje nedostatke.³⁰ Slična je situacija bila i u početku austrijske uprave. Car Frane I., obilazeći 1818. Dalmaciju, posjetio je i Split. U svom dnevniku uz ostalo je zabilježio kako je malo skladište za barut na Gripana nadsvedeno.³¹ U nacrtu što ga je 1832. godine izradio inženjerski kapetan i ravnatelj mjesne fortifikacijske direkcije Lazar Mamula, kao dodatak katastarskom planu Splita, ova zgrada je još uvijek označena kao barutana. Ali sada osim ove postoje još dvije, i to kod baterija na rtovima Bačvice i Sustjepan na ulazu u luku.³² Zbog nedostataka stare i improvizirane, u vremenu od 1832. do 1835. godine u tvrđavi je sred dvorišta izgrađena nova barutana mnogo veće površine. To je solidna građevina jakih zidova, natkrivena bačvastim svodom i osigurana obrambenim zidom s puškarnicama. Sada je nekadašnja crkvice preuređena u kupaonicu. Oko 1900. produžena je prema zapadu.

U svim tim pregradnjama nestalo je svakog vidljivog traga crkvice. Nije se znalo je li od nje išta preostalo. Kada se 1981. godine pristupilo opsežnim radovima na

²⁸ Arhiv Nadbiskupskog ordinarijata Split, Visitatio prima ab Stephano Cosmi arch. Spal. Anno 1682, 1683.

²⁹ Gligor STANOJEVIĆ, Građa za proučavanje istorije gradskih utvrđenja i tvrđava u Dalmaciji i Boki Kotorskoj iz sredine XVIII. vijeka, *Miscellanea*, knj. IV, Historijski institut Beograd, Beograd, 1976., str. 45.

³⁰ A. DUPLANČIĆ, Popisi državnih zgrada u Splitu iz god. 1789. i 1804., GZSKH, br 13, 1987., str. 17.

³¹ Ivan PEDERIN, Franjo I. i počeci antičke arheologije u Hrvatskoj, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (dalje VAHD), Split, sv. 78, 1985., str. 143.

³² Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju Split, Fortini esistenti nel Comune di Spalato.

uređenju tvrđave za potrebe pomorskog muzeja i knjižnice, istražena je i crkva.³³ Na njenom mjestu nalazila se neugledna i dotrajala izdužena prizemnica koja je služila kao skladište i ambulanta. Iznutra je bila ispregrađivana u tri prostorije. Krov joj je bio kos i na dvije vode. Zidovi su joj izvana i iznutra ožbukani. Ni po čemu se nije moglo utvrditi da ova zgrada ima bilo kakve veze s crkvicom.

Najprije je sa svih vanjskih i unutrašnjih površina otučena žbuka da bi se otkrili neki stariji tragovi. Pri tome se ustanovilo da je debeli poprečni zid koji je dijelio unutrašnjost na dva dijela, u stvari glavno zapadno pročelje nekadašnje crkvice. Također je utvrđeno da čitava zapadna polovica postojeće zgrade predstavlja produženje iz novijeg vremena. Njegovi su zidovi bili dosta tanji, imali su svega oko 40 cm. Stoga je taj dograđeni dio odmah bio porušen.

Zatim je detaljno sondiran teren u objektu i oko njega. Tom je prilikom utvrđeno da su kameni zidovi crkvice, iako probijeni i krpani na mnogim mjestima, sačuvani u gotovo cijeloj visini. Samo su uglovi bili građeni od pravilnih klesanica, dok je ostali dio zidova od dosta grubo obrađenog kamenja. Debljina zidova je oko 60 cm.

Na zapadnom pročelju su otkrivena dva pravokutna, vodoravno izdužena prozora s jednostavnim kamenim okvirima bez ikakve profilacije ili ornamentike, a s rasteretnim lukom iznad. Između prozora po sredini su najvjerojatnije bila vrata. Prilikom kasnijih pregradnja u ovom je zidu na mjestu vrata sproveden dimnjak ozidan opekom, a probijena su i nova vrata koja su spajala prednju i stražnju prostoriju. Ove adaptacije potpuno su uništile čitav srednji dio zapadnog zida pa od prvobitnih vrata nije ostalo ništa. Ni sonde koje su iskopane na mjestu gdje bi se ulaz trebao nalaziti, s ciljem da se eventualno pronađu ostatci praga, nisu dale nikakvih rezultata.

Na istočnom zidu su otkriveni tragovi dvaju visoko smještenih prozora koji očigledno pripadaju kasnijoj fazi izgradnje. Na jednom je sačuvan dio kamenog okvira, dok su im inače strane ozidane opekom. Istraživanja su bila usmjerena u cilju utvrđivanja je li crkvice imala apsidu, što su neki raniji istraživači pretpostavljali na temelju izučavanja starih planova. Međutim, nisu otkriveni nikakvi tragovi na zidu koji bi ukazivali na njeno eventualno ranije postojanje, a niti u rovu iskopanom s vanjske strane uzduž čitavog zida. Ovdje je otkrivena samo proširena stopa plitkog i slabog temelja. Temelj nije bio proširen prema unutra.

Na unutarnjem istočnom zidu, na samom njegovom južnom kraju, otkrivena je kustodija za čuvanje euharistije. Izrađena je iz jednog monolitnog kamena dimenzija 47 x 92 cm. Iznad pravokutne niše je zašiljeni luk, a unutar njega reljef s prikazom kaleža s hostijom koji ima karakteristični izduženi gotički oblik kupe. Radi komparacije navodi se da se u riznici splitske katedrale čuva više kaleža ovog tipa od nepoznatih majstora XV. stoljeća.³⁴ Rubni ukras kustodije je od izmjeničnih kockica. Površina ornamentike je djelomično otučena jer je stršila iz ravnine zida pa je smetala kada je prigodom jedne

³³ S. PIPLOVIĆ, Uređenje tvrđave Gripe u Splitu, *Vesnik*, Vojni muzeji, br. 30, Beograd, 1984., str. 122.

³⁴ Deša DIANA – Nada GOGALA – Sofija MATIJAŠEVIĆ, *Riznica splitske katedrale*, Split, 1972., str. 44–51.

adaptacije prežbukana unutrašnjost. Nešto je bolje sačuvan desni rub koji je iz nepoznatih razloga tako ugrađen da je ušao u južni zid crkvice. Na taj je način ostao pokriven i nije bio oštećen. Ipak su osnovni obrisi ukrasa kustodije sačuvani i imaju tipične karakteristike zrele gotike XV. stoljeća. S jedne strane niše su dvije rupice za pričvršćenje vratnice, a sa suprotne samo jedna po sredini, očigledno za neki sustav zaključavanja. Treba posebno podvući činjenicu da je ovo jedini pronađeni arhitektonski element na crkvisi koji ima ukras.

Poznato je da se još od doba romanike počinju u zidu graditi svetišta u obliku kamenih ormarića s okvirom, u kojima se čuvao euharistijski kruh. Takva je praksa bila sve do polovice XVI. stoljeća, kada se euharistija prenosi u tabernakul po sredini glavnog oltara. Crkvisa sv. Ante na Gripama potpuno se uklapa u ovaj slijed razvoja crkvenih pravila. Inače u Splitu i njegovoj bližjoj okolini u više crkava postoje kustodije.³⁵ Nekoliko ih je iz istog vremena kao i ova na Gripama. Vrlo joj je slična niša u crkvi sv. Duha u Splitu. Oko nje je okvir koji prelazi u gotički luk na kojemu su također isklesani znakovi euharistije, kalež s hostijom. Drugi primjer iz Splita je u crkvisi Gospe od Špinuta. Na njenom južnom zidu ispred oltara nalazi se malena kamena niša obrubljena okvirom ukrašenim izmjeničnim nizom kockica.³⁶ U crkvi sv. Klimenta u Gornjem Sitnu je zidna kustodija iz XV. stoljeća uokvirena izmjeničnim kockicama, a završava gotičkim lukom u kojemu su prikazani znakovi euharistije i cvjetovi.³⁷ I u trogirskoj katedrali desno od oltara nalazi se svetohranište iz XIV. stoljeća.³⁸

Nasred sjevernog zida crkvice sv. Ante je jedan veći prozor iz novijeg vremena. Parapet mu je od betona, a završetci zidova sa strana su okrpani opekom. Nadvoj otvora je također od betona. Istraživanja su pokazala da je on ugrađen na mjestu starijeg većeg prozora lučno nadsvedenog opekom. Kod obnove njegovi su obrisi ostavljeni vidljivi na pročelju. Osim ovoga na istom su zidu sačuvani ostatci još dvaju zazidanih prozora smještenih dosta visoko od poda. Kod jednog je otkriven dio kamenog okvira pa je on otvoren. Temelj ovog zida se proširuje prema unutra za oko 35 cm. Taj je ispust na samo 23 cm ispod nivoa zatečenog betonskog poda, što znači da je i stari pod bio otprilike na istoj koti.

Posred južnog zida su vrata s jednostavnim kamenim okvirom, ali i ona su iz novijeg vremena. Sa strana su završetci zida krpani i ispunjeni opekom, a nadvoj je od betona i opeke, po čemu se vidi da je otvor naknadno probijen. Visoko iznad poda otkriven je jedan mali pravokutni prozor s kamenim okvirom koji vjerojatno pripada

³⁵ Lovre KATIĆ, Prilog poznavanju crkvenog namještaja u Dalmaciji, VAHD, sv. LVI-LIV, 1954.–1957., str. 246; Anđelko BADURINA, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979., str. 223.

³⁶ F. OREB, Novi arheološki nalazi u crkvisi Gospe od Špinuta u Splitu, VAHD, sv. LXXII-LXXIII, 1979., str. 146–147.

³⁷ Cvito FISKOVIĆ, Utjecaj Dioklecijanova mauzoleja na kasnije graditeljstvo, VAHD, sv. LIII, Split, 1952., str. 182.

³⁸ Ivan DELALLE, *Trogir*, Split, 1936., str. 61.

ranijoj fazi. Inače se na unutrašnjim površinama svih zidova vidi da su lođe zidane i s mnogo naknadnih krpanja.

Novi je pod bio od dasaka na betonskoj podlozi debeloj 8 cm. Pokušaji da se utvrde ostatci i položaj originalnog poda ostali su bez uspjeha. Svakako da on nije mogao biti mnogo dublje od današnjeg jer se već na maloj dubini naišlo na proširene stope temeljnih zidova. Temelji su dosta plitki i slabi. Nije se uspjelo ući u trag nekim drugim zidovima ili eventualno starijoj fazi. Odmah ispod betonskog sloja je tanki nasip od nabijenog šljunka koji je ležao na nagorenoj površini debeloj nekoliko milimetara. Dublje ispod toga je sterilna glina i konačno lapor. Gornji dio zidova nije sačuvan. Sada oni završavaju armiranobetonskim serklažom i malim vijencem. Krov je također nov, s drvenom konstrukcijom i pokrovom od valovitog salonita.

Prema rezultatima tih istraživanja moglo bi se zaključiti da je crkvice sv. Ante podignuta na ovom istaknutom položaju u XV. stoljeću, znači oko dvije stotine godina prije izgradnje same tvrđave. Tu tvrdnju potkrepljuje nalaz kustodije, a donekle i zapis Cosmijev o tome da je nešto preko 20 godina poslije podizanja utvrde našao crkvicu bez ikakve opreme. Pored toga, u doba Mlečana tvrđava Gripe nije imala stalnu posadu pa Mlečani nisu ni imali razloga da grade crkvicu.³⁹ Znači da je ona vjerojatno bila zatečena izvan funkcije pa je unutra smješten barut. Radi se o vrlo skromnoj i maloj građevini pravokutne osnove dužine 7,50 m i širine 5,80 m. Orijehtacija joj je pravilna u smjeru zapad-istok. Nije imala apsidu, a dekoracija joj je škrta. S obzirom na brojne promjene koje je crkvice doživjela u toku pola tisućljeća svog postojanja, nije bilo moguće u svemu utvrditi njen prvobitni izgled. Između ostalog, nije jasno je li imala preslicu iznad zapadnog pročelja, a nisu utvrđeni ni tragovi eventualnog svoda. Nije se čak mogla odrediti ni prvobitna visina zgrade.

Crkvice je obnovljena i uređena 1982. godine u suradnji sa stručnjacima Zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita koji su pratili čitav tok istraživanja.⁴⁰ U sklopu ovih radova najprije su zatvoreni naknadno probijeni otvori, i to vrata na južnom i prozor na sjevernom pročelju. Zatim su rekonstruirana ulazna vrata s kamenim okvirom i stubama na zapadnoj strani. Srušen je betonski serklaž visine 60 cm koji je išao oko cijele zgrade. U njemu su kao kameni nabačaj bili upotrijebljeni arhitektonski ulomci s klasičnom profilacijom, što ukazuje na eventualni barok. Pored njih u betonu su pronađeni dijelovi kamenih oluka i vertikalna za odvodnju kišnice. Također je uklonjen postojeći krov od salonita, a umjesto njega izvedena je dvostrešna armiranobetonska ploča s pokrovom od crijepa. Površine kamenih zidova su izvana očišćene, dok je unutrašnjost ponovno ožbukana. Postojeći pod je zamijenjen kamenim pločama.

³⁹ Ove činjenice umnogome isključuju eventualnu pretpostavku da je kustodija donesena s neke druge crkve i tu ugrađena.

⁴⁰ Prethodnu dozvolu za radove na uređenju crkvice izdao je Zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu pod brojem 32-5/13-1976. dana 26. veljače 1982. godine.

Tako uređena crkvice služila je neko vrijeme za izlaganje sitnijih predmeta novouređenog muzeja. Konačno je 12. veljače 1992. godine blagoslovljena i ponovno, nakon više stoljeća, vraćena bogoslužju.

NOVIJI PLANOVI ZA PRENAMJENU PAZARA U SPLITU

Brežuljak na kojemu se nalazi Lučac lagano se spušta prema zapadu i prelazi u zaravnjeni prostor. Tu je u novije vrijeme uređena tržnica zeleni na otvorenom zvana Stari pazar. I on je pripadao predgrađu, na što ukazuje podatak da nadbiskup Cosmi 1683. godine čitavo predgrađe Lučac naziva i predgrađe sv. Dominika po crkvi na pazaru. Smješten je između Starog grada na zapadu i predgrađa Lučac na istoku. U nedavnoj se prošlosti često uvidala posebna vrijednost tog prostora uslijed njegova položaja u središtu grada, blizu željezničke stanice i luke. Stoga nije ni čudo što su se povremeno javljali prijedlozi da se prodaja namirnica preseli drugdje, a to mjesto uredi kao reprezentativni trg Splita koji bi bio važno upravno, kulturno i gospodarsko središte šire regije.

Schlaufov plan

Pitanje uređenja pazara postalo je aktualno koncem XIX. stoljeća u vezi s dogradnjom obližnje katedrale. Naime, stolna je crkva, bivši Dioklecijanov mauzolej, uslijed porasta broja stanovnika postala tijesna da primi sve veći broj vjernika na bogoslužje. Stoga se odavna razmatrala mogućnost njenog proširenja ili izgradnje nove crkve. Jedan je od prijedloga bio da se u produžetku postojeće prema istoku dogradi nova, mnogo veća, kojoj bi stara služila tek kao predvorje. Razrađeno je više varijanta rješenja od kojih je najpoznatije ono arhitekta Aloisa Hausera iz 1891. godine. I već je ono dijelom zadiralo u prostor pazara.

Bilo je i prijedloga da se stolna crkva gradi na nekom drugom mjestu kako se velikom građevinom ne bi degradirala povijesna jezgra. Jedno od onih koje se razmatralo bio je pazar, zbog blizine srednjovjekovnog zvonika postojeće katedrale kao simbola, kao i male udaljenosti nove biskupske palače podignute na Lučcu. Odbor za gradnju je 1905. godine od Općinskog upraviteljstva zatražio ustupanje tog prostora za gradnju. U zamjenu bi se dodijelilo drugo zemljište na kojemu bi se uredila otvorena tržnica. No to je s druge strane zahtijevalo rušenje samostana sv. Dominika, a ni javnost nije bila sklona takvom rješenju. Bilo je i drugih nedostataka pa se od toga odustalo i tražilo novo mjesto.⁴¹

I arhitekt Adolf Schlauf, zamjenik upravitelja željezničke stanice u Splitu, je u prosincu 1916. godine napravio još jedan nacrt za produženje katedrale. Tlocrt njegove

⁴¹ S. PIPLOVIĆ, Djelovanje Aloisa Hausera u Splitu, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 37, Zadar, 1995., str. 668; A. DUPLANČIĆ, Pitanje izgradnje nove katedrale u Splitu do II. svjetskog rata, *KB, Split*, 14/1989., sv. 19., str. 123.

dogradnje je u obliku križa. Na istoku je predviđeno veliko svetište s deambulatorijem i 3 apside. Ovaj projekt imao je dobru stranu što bi tako katedrala ostala na tradicionalnom mjestu, gdje je postojala kroz mnoga stoljeća. Nedostatak je što bi se radi njene izgradnje trebao porušiti veći broj kuća u povijesnoj jezgri, a veličinom bi se grubo nametnula čitavoj okolini i presjekla pješačke prometnice od Srebrenih vrata prema jugu. Zbog dužine crkve po Schlaufovu prijedlogu, dio svetišta bi probio istočni obodni zid Dioklecijanove palače i izbio s druge strane u prostor pazara.

Schlauf se nije zadržao samo na rješavanju dogradnje katedrale i uređenju njenog okoliša rušenjem zgrade stare biskupije i crkve Dušica, već je istovremeno napravio i plan za izgradnju javnih zgrada na čitavom pazaru. U tom je smislu predložio rušenje samostana i crkve sv. Dominika i svih drugih manjih kuća na južnom i istočnom dijelu pazara. Predvidio je izgradnju zatvorenog bloka zgrada na južnoj polovici, u sredini kojeg bi bio voćni trg s bunarom. Na sjevernoj je strani toga bloka smjestio novu zgradu općinske uprave s tornjem. Sjeverni dio pazara bi ostavio potpuno slobodnim i tu bi bio novi pazar zeleni s jednom fontanom u kutu. Zamislio je ponovno otvaranje Srebrenih vrata Dioklecijanove palače, koja su bila zazidana, i njihovu restauraciju. Oba slobodna prostora bi se spojila pješačkim prolazima kroz zgrade. Sve je bilo zamišljeno vrlo monumentalno i u već tada preživjelim oblicima historicizma.⁴²

Senjanovićev plan iz 1914. godine

Na prijelazu XIX. u XX. stoljeće, uslijed razvitka privrede i prometa, stanovništvo Splita je ubrzano raslo. Grad se počeo naglo širiti. Već tada se počelo razmišljati o potrebi sustavnog usmjeravanja njegove izgradnje. Inicijator tih promišljanja bio je inženjer Petar Senjanović, jedan od najznačajnijih naših stručnjaka tog vremena u oblasti građevinarstva.⁴³

Još kao student na trećoj godini Tehničke visoke škole u Beču napisao je u splitskom listu "Jedinstvo" niz članaka u kojima je obrazložio potrebu izrade regulacijskog plana. Povodom toga Općina se obratila Ministarstvu financija u Beču da se snime tehničke podloge. Godine 1905. ponovno je zatraženo da se obave mjerenja. Tako se konačno 1908. počelo s polaganjem trigonometrijske mreže i snimanjem pod vodstvom inženjera Artura Morpurga. Tijekom 1912. i 1913. godine prošireno je područje snimanja.⁴⁴

Kao voditelj Tehničkog ureda Općinske uprave Splita, izradio je Senjanović prvi tiskani plan grada i okolice. U njega je unio i svoja promišljanja o budućoj regulaciji i

⁴² Schlaufov nacrt se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu.

⁴³ Ing. Petar Senjanović, *Slobodna Dalmacija*, Split, 20. VII. 1955., str. 3; S. PIPLOVIĆ, Doprinos Petra Senjanovića uređenju starog Splita, KB, V/1978., br. 7-8, str. 60.

⁴⁴ "Istorijat rada na Regulacionom planu Splita", rukopis u Arhivu Petra Senjanovića u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu (dalje APS), br. 127/5. S. PIPLOVIĆ, O geodetskim radovima u Splitu početkom 20. stoljeća, *Geodetski list*, Zagreb, 47/1993., br. 2, str. 159–160.

širenju grada. Tako je dao neke prijedloge o uređenju Staroga pazara i susjednih prostora. Od Gradskog perivoja prema jugu do slobodnog prostora pazara predvidio je novu ulicu. Zatim je produžio Hrvojevu ulicu, koja ide pored zida Dioklecijanove palače, na jug preko zgrade tamnice do Strossmayerove obale. Ta će prometna rješenja biti sadržana i u nekim drugim kasnijim planovima. Osim toga Senjanović je u svoj plan ucrtao i položaj Novog pazara. Predvidio ga je nešto sjevernije od postojećeg u predjelu Manuš s istočne strane željezničke pruge. Svi su ti prijedlozi za ondašnje vrijeme bili vrlo logični. Međutim, opće prilike su se znatno drukčije razvijale. Okolnosti koje se nisu mogle predvidjeti, naročito poslije Drugog svjetskog rata, utjecale su da se te ideje nisu ostvarile.

Prvi svjetski rat privremeno je zaustavio svaku djelatnost na prostornom planiranju grada. Poslije pada Austro-Ugarske 1918. osnovana je Pokrajinska vlada Dalmacije i kao njegova stručna služba Tehničko ravnateljstvo na čelu sa Senjanovićem. Njegovim zauzimanjem prenesena je iz Beča u Split sva do tada izrađena dokumentacija za plan Splita. Godine 1919. Senjanović, pišući o mogućnostima buduće građevinske djelatnosti u Splitu, zalagao se i dalje za produženje Hrvojeve ulice do mora. Smatrao je da je to potrebno radi prometnog povezivanja luke s gradom, a ni gradski tramvaj ne bi bilo moguće provesti bez tog spoja. Time bi se blok zgrada uz more, gdje je nekada bio lazaret, presjekao na dva dijela. Sve bi stare postojeće kuće na tom mjestu trebalo srušiti. Na istočnoj strani, gdje su bile tamnice, mogla bi se izgraditi nova skladišta, poslovni prostori, stanovi, uredi i svratišta. U tu svrhu trebalo bi prethodno riješiti pitanje izgradnje nove tamnice na prostoru koji je već tada bio određen na Lovretu u vezi s novom sudskom zgradom. Da se to pospješi, mogao bi se za prvo doba izgraditi dio sudske zgrade koji bi služio zatvoru, a tek se kasnije izgraditi čitava zgrada.

Sa zapadne strane produžene Hrvojeve ulice, na mjestu nekadašnjeg Generalata, nastalo bi drugo veliko gradilište. Prostor bi bio podesan za izgradnju objekata slične namjene. Ustupanje tog terena, koji je bio vlasništvo vojnog erara, moglo bi se olakšati time da se eventualno uporabu pojedinih zgrada rezervira za vojne svrhe, kao što su skladišta u blizini pristaništa. Senjanović je smatrao da bi se tim zahvatom bolje riješilo prometno pitanje u užem središtu grada.⁴⁵

“Regulacijoni plan”

Sredinom 1921. g. dovršena su sva mjerenja grada i okolnog polja, uključujući i nivelacijske planove za potrebe prostornog uređenja. Tada se pristupilo utvrđivanju temeljnih načela za izradu plana. S obzirom na to da je trebalo odrediti arhitektonske, prometne, kulturne, trgovačke, industrijske, higijenske i vojničke potrebe, sazvan je za 3. VI. sastanak svih nadležnih ustanova i stručnjaka. Kontakti su nastavljeni, a poslove je vodio Tehničko-građevni ured Općine Splita. Formiran je i posebni odbor za regulacijsku osnovu, u kojem su u ime Pokrajinskog konzervatorskog ureda bili dr. Ljubo Karaman i don Frane Bulić.

⁴⁵ APS, br. 127/5 – II.

Napravljen je plan rada za izradu programa u kojemu je uz ostale sadržaje, predviđeno razmatranje problema Starog pazara i trgova za živežne namirnice. U pogledu toga istaknuto je načelo da budu raspoređeni na čitavu prostoru grada tako da se stanovnici mogu lako svakodnevno opskrbljivati osnovnim namirnicama bez prevaljivanja velikih udaljenosti. Što se tiče tipa tih tržnica, navedeno je kako se trebaju izvesti po modernim načelima otvorenih tržnica, a nipošto zatvorenih. Opredjeljenje je obrazloženo klimatskim prilikama, običajima, higijenskim razlozima i obzirima čistoće. Osim običnih tržnica, poglavito za voće i povrće, jaja i druge namirnice, planirano je i jedno glavno sajmište za čitav grad, i to za veću trgovinu domaćim životinjama, slamom, drvom i žitaricama. Sugerirano je da bude na periferiji grada, i to na položaju gdje će biti omogućen spoj sa željezničkom prugom i cestom, kojima najviše takve robe pristiže. A to je bila Solinska cesta na tadašnjoj sjevernoj periferiji grada. Na osnovi takvih postavki sačinjen je program za natječaj.⁴⁶

Prema postavljenim uvjetima natječaj je bio međunarodni. Trebalo je izraditi generalnu idejnu osnovu, idejnu osnovu, profile glavnih prometnica, detalje za važnije dijelove grada i potanki opis. Rok za predaju osnova je određen za 30. travnja 1924. godine. Za najuspješnija rješenja predviđene su 3 nagrade i k tome otkup još triju radova. Prispjelo je ukupno 19 planova, najviše domaćih arhitekata, ali ih je bilo i iz Austrije i Njemačke. Bili su pod šifrom, a imena autora su priložena u zatvorenim kuvertama. Ocjenjivački odbor je brojio 11 članova na čelu s načelnikom dr. Ivom Tartagliom. Među njima su bili Frane Bulić, Petar Senjanović te dvojica stranih stručnjaka: prof. dr. H. Jansen iz Berlina i prof. inž. M. Jaussely iz Pariza.⁴⁷

U svojim prijedlozima natjecatelji su se bavili i uređenjem šireg prostora Starog pazara. Međutim, kako je malo dokumentacije sačuvano, nije moguće detaljnije proučiti kako se taj prostor rješavao. Tako je u prijedlogu arhitekta Alfreda Kellera iz Beča pod šifrom “Nema Splita do Splita” predviđeno probijanje ulice od gradskog perivoja, tj. sjeveroistočne kule Dioklecijanove palače kroz blok sjeverno od pazara pa istočnim njegovim dijelom uz usjek željezničke pruge sve do zgrade Režije duhana na obali. Ta je ulica trebala biti obrubljena drvoredima, a sav slobodni prostor Starog pazara pretvoren je u javni park. Isto se tako imao porušiti čitav blok zgrada na mjestu nekadašnjeg lazareta, južno od postojećeg pazara, do mora i tu izgraditi 3 bloka novih kuća. Novi prostor za tržnicu predvidio je u predjelu Lovret, gdje se po njegovu prijedlogu u neposrednoj blizini trebala graditi željeznička stanica.

Iz bilježaka inž. Petra Senjanovića kao člana Ocjenjivačkog odbora, mogu se također razabrati neki pokazatelji kako su pojedini autori rješavali pitanje pazara. Tako se prijedlogu “Sv. Dujo” iz Beograda zamjera što je trg za životne namirnice predaleko i prevelik, a nema željezničke veze. Taj je sadržaj, po njegovu mišljenju, oduzimao dragocjeni teren. U rješenju “Car Dioklecijan” uočeno je da je sajmište na nezgodnom

⁴⁶ Arhiv Konzervatorskog ureda u Splitu (dalje AKU), br. 50/1921.; S. PIPLOVIĆ, Zaštita graditeljske baštine u prvom urbanističkom planu Splita, GZSKH, br. 8-9, Zagreb, 1982.–1983., str. 18–21.

⁴⁷ Regulacioni plan Splita, ND, 17. X. 1924., str. 5.

mjestu, važnom za proširenje grada, također preveliko i bez željezničkog spoja. U vezi s prijedlogom “O. P.” iz Ljubljane i “Novo Doba” iz Zagreba naveo je slične nedostatke.⁴⁸

Prva nagrada za “Regulacioni plan” Splita nije dodijeljena, već su druga i treća spojene pa se polovicom iznosa nagradio prijedlog mladog njemačkog arhitekta Wernera Schürmanna pod naslovom “Dalmatia”, a drugom polovicom projekt grupe iz Beča. Nakon završena postupka, pozvan je Schürmann 1925. godine u Split, gdje je boravio 8 mjeseci. Za to je vrijeme izradio konačni plan. U svom rješenju ostavio je pazari na istom mjestu. Međutim, što se tiče tog prostora, regulacijski odbor je smatrao kao manjkavost što nije predloženo rušenje vojne pekare i skladišta, starog arheološkog muzeja te nekih drugih kuća prislonjenih s vanjske strane zida Dioklecijanove palače. Nije predviđeno ni produženje Hrvojeve ulice. Ona se smatrala važnom prometnicom pa su u tom smislu postavljene primjedbe na sjednici regulacijskog odbora održanoj 15. prosinca 1925. godine. Sajmište je smjestio u sjeverni dio grada, odmah istočno od planirane željezničke stanice.⁴⁹

Nakon izrade konačnog rješenja “Regulacionog plana” i njegova usvajanja, bilo je dosta primjedba i dopuna. Posebno se to dogodilo nakon što je 1931. g. donesen Građevinski zakon pa je plan i formalno trebalo usuglasiti s njegovim odredbama. Nove prilike uvjetovale su stalne prilagodbe plana koje je usklađivao regulacijski odbor. Tako taj elaborat u stvari nikada nije konačno dovršen. Stoga se prišlo izradi novoga koji je raspravljen i jednoglasno prihvaćen na trećoj sjednici Općinskoga vijeća 19. VI. 1940. godine. Ali su odmah uslijedile žestoke reakcije nekih stručnjaka. Zanimljiv je u tom smislu bio sastanak Splitske sekcije Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata održan 3. I. 1941. u Trgovačko-industrijskoj komori gdje se raspravljalo o novim velikim izmjenama.

Među najaktivnijim sudionicima bio je arh. Fabijan Kaliterna koji je podnio utok na Gradsko poglavarstvo. Govorio je i na tom sastanku koji je otvorio potpredsjednik Udruženja inž. Katušić. Među ostalim se pitanjima raspravljalo o spoju nove stanice sa starom lukom. Za razliku od Schürmanna, koji je tu vezu predvidio u usjeku i tunelu, on je predlagao da se to provede širokom ulicom. Postojeće ulice, po mišljenju Kaliterna, nisu mogle udovoljavati ni tadašnjim potrebama, a kamoli budućim. Zalagao se stoga da se predvidi jedna jaka prometnica široka najmanje 25 m. A to se moglo najlakše ostvariti iznad željezničkog usjeka u razini crkve sv. Petra i Starog pazara. Tu je vezu smatrao najlogičnijom komunikacijom s tadašnjom Strossmayerovom i Wilsonovom obalom. Išla bi srcem grada i sabirala sve okolne ulice. Kaliterna je napravio i veliki model u kojem je prikazao široku ulicu od tadašnjeg Lučkog prilaza pored biskupske palače i pazara i vodila na sjever. Ta ideja doživljava u našem vremenu potpunu potvrdu.⁵⁰

⁴⁸ APS, br. M – 127/5.

⁴⁹ Projekt regulacionog plana grada Splita, ND, 1. XI. 1925., str. 4; Regulacioni plan za grad Split, ND, 25. XII. 1925., str. 20.

⁵⁰ Petar SENJANOVIĆ, Trikovi i kamuflaža u novom regulacionom planu Splita, ND, 6. VII. 1940., str. 9; Oko regulacionog plana grada Splita, ND, 21. IX. 1940., str. 7; Diskusija o regulacionom planu Splita s naročitim obzirom na pitanje spoja nove stanice sa starom lukom, ND, 5. I. 1941., str. 9–10.

“Nacionalni spomenik”

Dosta kasnije ponovno se predlagalo radikalno preuređenje pazara. Početkom 1935. godine pokrenuto je pitanje podizanja “nacionalnog spomenika” posvećenog kralju i ujedinjenju. Na tome se mnogo založio dr. Josip Smodlaka. Imajući u vidu grandiozne spomenike u drugim državama, zagovarao je da bude što monumentalniji. Predložio je da mjesto bude u Splitu, s obzirom na važnost grada, i to upravo uz more. Protivio se prijedlozima da se postavi na dijelu obale ispred Dioklecijanove palače ili dalje na zapadu, jer ne bi došao dovoljno do izražaja. Zalagao se da ima istaknutiji položaj. U javnosti su se razmatrale još neke lokacije u blizini Mletačkog pristana, na gatu sv. Petra ili mjesta na rivi, gdje se nalazila monumentalna česma.

Smodlaka je smatrao da bi najbolje odgovarao prostor pazara, jer bi mu na drugim mjestima nedostajao okvir. Da bi se taj prostor osmislio, zagovarao je da se poruši zapadni dio bloka zgrada na mjestu nekadašnjeg lazareta. Time bi se otvorio pogled s juga, tj. s mora. Spomenik bi trebao biti postavljen u osi Dioklecijanove obale, čime bi se ostvarila daleka vizura. Tako bi se i sama obala produžila, a predloženo je i njeno proširenje pa bi to postalo reprezentativno šetalište i sastajalište. Na mjestu pazara formirao bi se novi trg koji bi s istočne strane zatvarala jedna palača. Na sjeveru tog velikog prostora, koji bi nastao rušenjem kuća, predlagao je da se sagrade banski dvori koji bi činili zaleđe spomeniku. Tu bi se gradio i veliki turistički hotel u neposrednoj blizini luke i željezničke stanice.

Naravno, odmah se postavilo pitanje financiranja jednog tako ambicioznog projekta. Smodlaka je smatrao da je zamisao ostvarljiva bez prevelikih žrtava za grad i državu. Obrazlagao je kako je rušenje sudske tamnice na jugu ionako bilo ranije predviđeno pa ne predstavlja novi trošak. Za otkup od države došla bi u obzir susjedna zgrada financijskih nadležstava i jedno vojničko skladište. I ti su objekti već bili stari i trošni pa je Općina mogla u zamjenu ponuditi drugo zemljište za njihovu gradnju. Najteže je bilo riješiti problem zgrade Državnog monopola duhana. Međutim, kada bi se pazar preselio na drugi položaj, Općini bi na Starom pazaru ostala gradilišta za državne zgrade pa bi se nekretnine mogle mijenjati. U detaljnom su obrazloženju navedene i druge mogućnosti financiranja.⁵¹

Smodlakina ideja je dobro primljena u javnosti. Tako je kipar Ivan Meštrović uglavnom podržavao njegov prijedlog, iako je on već ranije s Općinom bio dogovorio podizanje spomenika “narodnom oslobođenju” sred Rive kod malog gata. Nije se slagao s nekim pojedinostima, no ipak je priznao da je u izboru mjesta bio sretnije ruke od nekih stručnjaka. Podsjetio je ipak da se i prije pokretanja podizanja “nacionalnog spomenika” predlagalo da se čitav pazar raščisti te da se na njegovu gornjem dijelu podigne katedrala, općinska zgrada, kazalište ili neka druga javna građevina. Kasnije, kada se raspravljalo o izgradnji banovinske palače, Meštrović je opet isticao istu zamisao, da se sve trošne

⁵¹ Josip SMODLAKA, Pitanje “Narodnog spomenika”, ND, 5. I. 1935., str. 9; J. SMODLAKA, Još o proširenju splitske obale, ND, 12. I. 1935., str. 9.

zgrade južno od pazara trebaju rušiti. Ako bi se spomenik postavio na mjesto koje je predložio Smodlaka, morala bi mu se svakako dati odgovarajuća pozadina. Kakve će to biti građevine, zavisi o potrebama grada, zaključio je Meštrović.⁵²

Na Meštrovićevo mišljenje dosta je opširno i oštro odgovorio Smodlaka. Između ostalog je istaknuo kako mu je drago da se veliki umjetnik slaže oko mjesta za spomenik te da tržnica ne može ostati na onome mjestu, već da se treba izgraditi javnim građevinama. Nije mogao a da mu ne predbaci što je Meštrović isticao da je on prvi došao na ideju o preuređenju pazara. Naveo je kako je i prije njega u razdoblju 1910.–1913., dakle punih 20 godina ranije od Meštrovića, Općina navodno ponudila pazar za gradnju stolne crkve i upravo na Smodlakin prijedlog. Istaknuo je još da su čak prije 40 godina neki građani, a među njima i on, bili za to da se na pazaru gradi općinsko kazalište, a ne na Dobrome, gdje bi trebala biti lijepa poljana.

Isto je tako Smodlaka bio sumnjičav u vezi s Meštrovićevom izjavom da se na mjestu lazareta kada se poruši, ne treba ništa graditi. Podsjeća da se prije ozbiljno mislilo kako bi tu trebalo graditi bansku palaču, i to baš ispred Dioklecijanove palače. Taj se neprihvatljivi čin u svoje vrijeme opravdavao strahom da bi otkriveni južni zid Dioklecijanove palače, viđen iz veće udaljenosti s mora, mogao pružati ružnu sliku.⁵³

Smodlakine ideje razradili su grafički posebnim planom i perspektivnim crtežima inženjer Petar Senjanović i arhitekt Josip Pičman. U studiji su arhitektonski i prometno definirane. Na osnovi toga predloženo je da se “nacionalni spomenik” orijentira u dva dominantna smjera. S jedne strane bi činio završetak duge perspektive Rive prema istoku. Da se primjereno završi ta jaka vizura, spomeniku bi trebalo dati skladnu i mirnu pozadinu. Nju bi činio novi hotel jednostavnih obrisa s trijemom u prizemlju.

Drugo usmjerenje je prema moru, što bi označavalo pomorsku tradiciju države. Od postojećih zgrada na jugu jedino bi se sačuvala Direkcija pomorskog saobraćaja i tadašnja Banovina, koje su sa strane. U tom pravcu, okomitom na prvi, glavni doživljaj spomenika bio bi iz luke, s vrha gata sv. Petra i lukobrana prema kojima bi čitav trg bio otvoren. U toj slici važno bi mjesto imala jednostavna i jaka silueta Dioklecijanove palače, posebno njena rekonstruirana ugaona kula. Glavno zaleđe spomenika s tog pravca prema sjeveru bila bi nova zgrada Banske uprave. Tako je sve što bi se gradilo na pazaru trebalo biti arhitektonski okvir spomenika i zidina Dioklecijanove palače.

Zbog posebnih obilježja trg bi morao biti izoliran od velikog i bučnog kolskog prometa i prepušten pješacima. Stoga bi se trebale preusmjeriti gotovo sve okolne ulice. Među njima bi i Hrvojeva ulica između Dioklecijanove palače i pazara od crkve sv. Dominika bila zatvorena, a isto tako i ulica s istoka prema Dioklecijanovoj obali. Autori su smatrali da bi realizacija mogla početi odmah, i to gradnjom banovinske palače i odvijati se nesmetano u etapama prema raspoloživim sredstvima. Već je tada predložena

⁵² Mišljenje g. I. Meštrovića o predlogu dr. Smodlake u pitanju postavljanja “Narodnog spomenika”. *Jadranski dnevnik*, Split, 12. I. 1935., str. 9.

⁵³ J. SMODLAKA, Oko Careve palače, monumentalne česme i Narodnog Spomenika, ND, 19. I. 1935., str. 9.

decentralizacija pazara na nekoliko mjesta u raznim predjelima grada: Varošu, Manušu i Lučcu. Tek bi se manja tržnica mogla urediti u blizini.⁵⁴

Koncem srpnja Senjanovićeve i Pičmanove skice su izložene u vijećnici Trgovačko-obrtničke komore u Splitu. Tiskana je i posebna brošura u kojoj je prijedlog detaljno obrazložen. Na rješenje se tom prigodom opširno osvrnuo dr. Ljubo Karaman. Pozitivno ga je ocijenio. Istaknuo je da taj plan rješava više problema grada. Prvenstveno određuje mjesto za banovinsku palaču, a dobro impostira veliki spomenik. Projekt je po njegovu mišljenju pružao lijepu i racionalnu sliku važnog predjela grada. Hvali monumentalnu zamisao, urbanistički i estetski na visini, koja je istovremeno i funkcionalna.⁵⁵

Drugi svjetski rat

I u Drugom svjetskom ratu bilo je prijedloga za regulaciju pazara. Još se u doba Austrije u srednjoj zgradi bloka na južnoj strani nalazila tamnica sv. Roka. Bila je to neugledna zgrada sred splitske obale za koju se davno predlagalo da se odstrani. U njoj su bili zatvori i za talijanske okupacije pa su je partizani prilikom prvog oslobođenja grada zapalili. Ponovno je u javnosti to pitanje pokrenuto koncem 1943. godine. Ubrzo se prišlo raščišćavanju nagorjelih zidova i zgrada uz nju kako bi se produžila Hrvojeva ulica na jug do Strossmayerove obale (Obala lazareta). Radove je financirala Velika župa. Tehnički izvjestitelj je bio inženjer Petar Jozević koji je napravio idejnu skicu uređenja okolnog prostora. Proboj Hrvojeve ulice predviđen je u širini od 16 m, a s njegove obje strane široki pojas zelenila, površine 5.000 m četvornih. Prema zapadu, uz zgradu Lučke kapetanije, predvidio je lokaciju za zgradu Velike župe, a prema istoku za novu zgradu Općinske uprave. Pred prvu se zgradu mislilo postaviti spomenik kralju Tomislavu, a pred drugu Anti Trumbiću. Novo rješenje je trebalo omogućiti bolje veze pristaništa preko Tvrtkove obale (Obala hrvatskog narodnog preporoda), koja bi se proširila na 20 m, prema zapadu, a tako i prema biskupskoj palači na istok.

U nastavku radova planiralo se rušenje crkve Dušica i otvaranje rimskih vrata. Porušio bi se i južni dio samostana sv. Dominika, a taj bi se gubitak nadoknadio dogradnjom na sjeveroistoku. Stari bi se pazar pretvorio u modernu tržnicu s novom prizemnom zgradom ribarnice i hladnjačama ispod Hrvojeve ulice. Jozevićeva je ideja doživjela stručne kritike jer je konačno rješenje pazara zahtijevalo više vremena i uključivanje drugih arhitekata. I u tim ratnim vremenima bilo je javnih polemika oko pazara. Ipak se s raščišćavanjem nastavilo. Nakon zgrade tamnica, pristupilo se u veljači

⁵⁴ Studija ing. P. Senjanovića uz arhitekt. saradnju arh. ing J. Pičmana za situiranje nacionalnog spomenika i nove banovinske palače u Splitu, Zagreb, 1935., str. 10–13.

⁵⁵ Ljubo KARAMAN, Projekt inž. P. Senjanovića za situiranje nacionalnog spomenika i nove banovinske palače u Splitu, ND, 30. VII. 1935., str. 2.

1944. godine rušenju ostataka zgrade Monopola duhana koja je bila pogođena bombom iz zraka. Tako se otvorio pogled s pazara na more.⁵⁶

Ni jedno od tih rješenja, kao ni neka druga, nije ostvareno, prvenstveno zbog potrebe velikih novčanih ulaganja. Teške ratne prilike nisu išle na ruku Schlaufu. Nakon završetka rata stvorena je nova država Jugoslavija pa se na tom posebnom mjestu pokušala iskazati veličina novog političkog režima. Za vrijeme Drugog svjetskog rata, kao što je izneseno, nešto se počelo raditi, uglavnom ono što je bilo uvjetovano bombardiranjima iz zraka. Nastupom mira potpuno su se izmijenile prilike. Nastavilo se s uklanjanjem ruševina. Dio ranije zacrtanih zahvata se ostvario, ali su primijenjena neka nova rješenja. Uži prostor pazara ipak nije promijenio svoje osnovne karakteristike. Neke gradnje s istočne strane nisu nimalo doprinijele trajnijem uređenju. Pazar je i danas bezlični prostor čiju sliku popravlja jedino bujno zelenilo drveća i živost tržnice.

SKICE GEODETSKE IZMJERE PAZARA U SPLITU IZ POČETKA XX. STOLJEĆA

Premjer grada

Prvi točni planovi Splita potječu iz početka XIX. stoljeća. U sklopu izrade stabilnog katastra Dalmacije u razdoblju od 1823. do 1838. godine premjeren je teritorij i iskartirani planovi cijele pokrajine u osnovnom mjerilu 1:2880. Zbog promjena koje su s vremenom nastale, dokumentacija je kasnije reambulirana i provedena dopunska mjerenja. Ovim je radovima bio obuhvaćen i Split. Karte su se u više navrata litografski umnožavale. Zadnje izdanje evidencijskih mapa te općine reproducirano je 1905. godine. Osnovna svrha tog katastra bila je razrez poreza, ali je kasnije dobio mnogo širu primjenu.⁵⁷

U prvoj polovini stoljeća prostor pazara je još uvijek potpuno neizgrađen. Postoji samo samostan sv. Dominika. Do revizije plana, koja je provedena u vremenu od 1875. do 1879. godine, sagrađene su i naknadno ucrtane samo neke zgrade uz sjeverni dio današnje Hrvojeve ulice te crkva sv. Petra i jedna zgrada jugoistočno od nje.

Zatim su obavljena preciznija i detaljnija mjerenja pojedinih područja pokrajine kojima je obuhvaćen i Split. Tako je početkom XX. stoljeća snimljen teritorij grada za potrebe prostornog planiranja, arheologije i turizma. Nove grafičke podloge bile su

⁵⁶ “Sv. Rok”, još jedno pitanje. Treba otvoriti Hrvojevoj ulici izlaz na more, ND, 20. X. 1943., str. 2; Ruši se “Sveti Rok”, ND, 3. XI. 1943., str. 2; Temeljito uređenje starog pazara, ND, 17. XII. 1943., str. 2; Ing. arh. Ka: Pitanje uređenja starog pazara, ND, 27. I. 1944., str. 2; Rušenje Monopolske zgrade, ND, 23. II. 1944., str. 3; Što šira javnost očekuje od stručnjaka?, ND, 27. II. 1944., str. 3.

⁵⁷ S. PIPLOVIĆ, Historijat prvog stabilnog katastra Dalmacije, *Blago Hrvatske iz Arhiva mapa za Istru i Dalmaciju*, Split, 1992., str. 29–35; Bruno UNGAROV, Prilog povjesnom proučavanju katastarskih radova u Dalmaciji, *Geodetski list*, Zagreb, br. 10-12, IV/1950., str. 286–291.

neophodne zbog naglog gospodarskog razvitka, pa prema tome i porasta broja stanovnika, intenzivne graditeljske djelatnosti i širenja urbanog areala.⁵⁸

Još je 1905. godine Općinsko upraviteljstvo dobilo od Dalmatinske vlade u Zadru dopuštenje da državni geometri izrade plan grada i okolice koji bi služio za planiranje gradnje kuća, ulica i kanalizacije.⁵⁹ Ali te su se namjere sporo ostvarivale. Konačno je Ministarstvo financija u rujnu 1907. odobrilo izmjeru Splita s okolicom na površini od 230 ha, koja je obuhvaćala 5.500 zemljišnih čestica. Početkom 1908. učinjeni su prvi koraci. Vlada je odredila geometre za ta taj posao. Na čelu im je bio Aleksandar Inchiostri, ravnatelj katastra u Zadru. U ožujku su stigla prva dva geometra. Tako je počela detaljna izmjera.⁶⁰

Nakon postave triangulacijske mreže, napravljene su terenske skice. Na osnovi toga kartirani su Detaljni planovi u mjerilu 1:500 na listovima veličine 75 x 59 cm. Na ovom dijelu posla angažirani su viši geometar Artur Morpurgo, Adolf Goetzl i Franz Praxmeir, ali nije do kraja dovršen.⁶¹

Ta je dokumentacija dobivala sve veće značenje i raznovrsnu primjenu. Tako je Općinsko upraviteljstvo 1911. dalo izraditi u svom Tehničkom odsjeku novu gradsku mapu u mjerilu 1:720 te je početkom iduće godine poslalo na umnožavanje u Beč. Ona je trebala poslužiti da se točno zabilježi stanje vodovoda, plinske mreže, način popločivanja ulica, zdravstvene prilike stanova i gustoća naseljenosti. Nakon što se to utvrdi, namjeravale su se izraditi osnove za poboljšanje dosta teških uvjeta života. Plan je iskorišten i u turističke svrhe. Tako je 1912. godine knjižara Morpurgo tiskala tlocrt grada u bojama. U njemu su označene sve glavne točke: ulice, trgovi, banke, crkve, uredi, kavane, gostionice, hoteli i muzeji. Ipak se kompletiranje dokumentacije otešlo. Godine 1912. podloge nove izmjere su se još uvijek nalazile u Beču. Tu su se u Računskom i triangulacijskom uredu iscrtavale pa se procenjivalo da bi čitav posao mogao biti gotov tek koncem 1914. godine. U to vrijeme Općinsko upraviteljstvo je odredilo uvjete pod kojima će se u buduće moći graditi. Grad je podijeljen u tri zone u kojima bi se gradilo po zatvorenom, poluotvorenom i otvorenom načinu.⁶²

Dotadašnjim mjerenjem bio je obuhvaćen samo grad i njegova najbliža okolica. Stoga je Općinsko upraviteljstvo zamolilo Ministarstvo da se područje proširi. To je odobreno pa se u ljeto 1914. godine pristupilo premjeravanju Marjana, zatim predjela Firula, Poljuda, Barutane, Stinica, Kopilice, Duja i Pjata.

⁵⁸ S. PIPLOVIĆ, O geodetskim radovima u Splitu početkom 20. stoljeća, *Geodetski list*, 47, br. 2, Zagreb, 1993., str. 161–163.

⁵⁹ Plan grada, NJ, 23. IX. 1905., str. 3.

⁶⁰ Gradske mape, NJ, 24. XII. 1907., str. 2; Plan grada Spljeta, NJ, 21. III. 1908., str. 2; Za plan grada, NJ, 24. III. 1908., str. 2.

⁶¹ Nova izmjera. Katastarska općina Split, br. 595/7-10. Pazar je isertan na listu br. 47.

⁶² Za uređenje grada, *Sloboda*, Split, 27. I. 1912., str. 5; Tloris grada Splita, *Sloboda*, 26. III. 1912., str. 2; Novi gradski plan Splita, *Sloboda*, 22. V. 1912., str. 3; Za uređenje Splita, *Sloboda*, 27. VII. 1912., str. 3.

Na osnovi detaljne izmjere grada u općinskom je Tehničkom uredu pod rukovodstvom inženjera Petra Senjanovića 1914. godine tiskan plan grada Splita u mjerilu 1:2.500 i karta šire okolice 1:10.000. Upisani su i novi nazivi ulica u odnosu na one navedene u skicama iz 1910.–1911. godine. Naime, 1913. imena su se promijenila. Do kraja godine stavljene su nove table, a tiskana je i knjižica s popisom i tumačenjem. I prostor pazara je dobio druge nazive. Tako je Botičeva ulica na zapadnom rubu, koja vodi od sjevera na jug, preimenovana u Hrvojevu ulicu. Put pazara koji omeđuje prostor s istočne strane, prozvan je Zvonimirovom ulicom (današnja Zagrebačka ulica), a Ulica tamnica na jugu Tvrtkovom ulicom (Obala hrvatskog narodnog preporoda). Osobita je važnost Senjanovićeve plana što su u njemu ucrtani prijedlozi za regulaciju nekih postojećih i za izgradnju novih ulica, zatim ucrtani položaji budućih javnih prometnih čvorišta te određen položaj Novog pazara na Manušu nešto sjevernije od postojećeg.⁶³

Za područje Starog pazara nisu zamišljene neke radikalnije promjene. Bilo je samo predloženo da se sredinom bloka zgrada na sjeveru, od gradskog parka prema jugu probije nova ulica, zatim da se Hrvojeva ulica produži na jug preko zgrade tamnica do Strossmayerove obale. Ove ideje nisu međutim ostvarene. U razaranjima tijekom Drugog svjetskog rata nastala je bitno drukčija situacija.

Treba istaknuti još jednu važnu činjenicu: sve što se radilo na dokumentaciji u to vrijeme, bila je solidna podloga za izradu prvog “Regulacijonog plana” grada za koji su počele pripreme pred Prvi svjetski rat, a međunarodni natječaj raspisan 1923. godine.⁶⁴

Terenske skice Starog pazara

U širem smislu pazar obuhvaća prostor koji je omeđen današnjom Zagrebačkom ulicom sa sjevera i istoka, Obalom hrvatskog narodnog preporoda na jugu i Hrvojevom ulicom na zapadu. Sastoji se od dva osnovna dijela. Sjeverni sačinjava blok zgrada, a južni uglavnom slobodni prostor. Za čitav je grad početkom XX. stoljeća izrađeno ukupno 518 terenskih crteža, a za razmatrani prostor pazara 12.

Te su skice u prilogu poredane od sjevera prema jugu i od zapada k istoku. Na njima je upisan izvorni broj koji crteži nose na poleđini, dimenzije lista i mjerilo. Otraga je također upisano vrijeme izrade i ime autora. Nastali su u vremenu od listopada do studenog 1910. te od srpnja do listopada 1911. godine. Snimili su ih i risali viši geometar Artur Morpurgo i geometar Adolf Goetzl. Crvenom je bojom ucrtana trigonometrijska mreža kao osnovica za mjerenje te upisana udaljenost karakterističnih točaka od mjernih dužina. Orijentacija skica nije pravilna, tj. sjever nije prema vrhu lista već odstupa u raznim pravcima, ovisno o tome kako je određenu prostornu cjelinu bilo zgodno ucrtati

⁶³ Novo nazivlje naših ulica i trgova, *Pučka sloboda*, Split, 16. X. 1913., str. 6; Novo mjerenje grada i okolice, *Sloboda*, 16. V. 1914., str. 2; Novi plan grada, *Sloboda*, 26. V. 1914., str. 3.

⁶⁴ S. PIPLOVIĆ, Zaštita graditeljske baštine u prvom urbanističkom planu Splita, *GZSKH*, br. 8-9, 1982.–83., str. 17–19; S. PIPLOVIĆ, Werner Schürmann unter der Chifre „Dalmatia“, *Rundschau*, Zagreb, I/1995., Heft 2, str. 70–75.

na listu. Ipak, na svakom je strjelicom označen sjever. Crteži su rađeni na tvrdom papiru tušem, ali su različitog formata i ne prikazuju svi istu površinu terena. Na zapadu, gdje je izgradnja gušća, obuhvaćeni prostor je manji, a na istoku veći. Sve zgrade imaju upisan katastarski broj, a neke i ime vlasnika. Označena su i imena važnijih ulica. Rađene su u raznim mjerilima. Samo je na nekim upisan taj podatak pa je na ostalima rekonstruiran uspoređivanjem. Nakon kartiranja, širi je prostor pazara prikazan na detaljnom listu br. 47.

Uređenje pazara

Pored značajnijih gradnja kojima je na prijelazu stoljeća uokviren prostor pazara, kao što je to crkva sv. Petra, biskupska palača, Režija duhana i Velika realka, radilo se u to vrijeme i na poboljšanju higijenskih prilika te boljem poslovanju na tržnici. Tako je u listopadu 1889. popločan otvoreni prostor namijenjen prodaji zeleni. Radovi su izvedeni solidno pa su građani bili zadovoljni što je konačno uređen najživlji prostor u gradu. Godine 1893. izgorjela je stara općinska daščara na pazaru. Odmah je sagrađena nova zgrada od opeke koja je mnogo bolje izgledala. Koncem 1910. odlučila je Općina preurediti zapušteni prostor od željezničkog mosta do Realke i tu posaditi stabla. A da bi se poljepšao okoliš crkve sv. Dominika, i tu se pristupilo ozelenjavanju drvećem. Međutim, ostao je neuređen dio ispred same crkve gdje su se nalazile gomile starinskog kamenja i ulomaka koji su pripadali Arheološkom muzeju.⁶⁵

Godine 1907. Općinsko upraviteljstvo se sporazumjelo s vlasnicima da se odsiječe komad bedema Paparella radi proširenja puta koji je od crkve sv. Dominika vodio iz grada u predgrađe Lučac. S jeseni i na pragu zime počinjali su češći pazarni dani. U javnosti su se 1909. godine žalili na jedno stanje prostora. Prodavači su po cio dan stajali na kiši i vjetru pa su se čuli oštri glasovi kako bi bilo važnije urediti taj dio grada i na njemu sagraditi neku baraku nego kupovati kuću Carrare ili popločavati plokatu sv. Duje. I stvarno, na sjednici Općinskog vijeća 16. studenog 1909. prihvaćen je proračun za iduću godinu. Između ostalog, odlučeno je da se podigne baraka. Tako je u siječnju 1910. počela gradnja prizemnice duge 40 m koja je ispred imala nadstrešnicu protiv kiše i sunca. Radovi su završeni u travnju. Iste godine 1. veljače Općinsko upraviteljstvo uzelo je pazar pod svoju neposrednu brigu, kao što je nešto ranije preuzelo ribarnicu. Tako je Općina imala tri puta više koristi nego kada ga je davala u zakup. Konačno je u kolovozu 1913. godine dovršena općinska mesnica. Bila je za ono vrijeme vrlo moderna. Odgovarala je higijenskim uvjetima. Zidovi i pod bili su joj obloženi keramičkim i mramornim pločama.

⁶⁵ Željeznica, *Narod*, 4. X. 1889., str. 3; Na Pazaru, *Narod*, 10. II. 1893., str. 2; Poljepšavanje, NJ, 7. XII. 1910., str. 1; Za poljepšavanje grada, NJ, 10. XII. 1910., str. 2.

S južne strane biskupske palače nalazio se prilično velik slobodni prostor namijenjen njenu perivoju. Ali ni 1911. godine još nije uređen. Bio je još uvijek isti kao kad se zgrada gradila. Svuda uokolo stršile su gomile kamenja i zemlje obrasle trnjem i kupinom. Nakon što je u listopadu iste godine dr. Antun Gjivoje ustoličen za splitskog biskupa, pokrenuto je pitanje da se to zemljište zasadi. Biskup je to i uradio. Čak se Općina namjeravala obratiti zagrebačkoj i voloskoj općini da bi im nakratko poslale svoje vrtlare koji bi im predložili što se može učiniti i u ostalim dijelovima grada. Međutim, koncem travnja nepoznati su ljudi noću pogulili cvijeće i polomili sve što su mogli.⁶⁶ Godine 1918. općina je na pazaru podigla dvije nadstrešnice, a do 1930. još tri. U njima su smještene razne prodavaonice.⁶⁷

Prijelaz XIX. u XX. stoljeće je vrijeme otkrića starijih građevina koje su postojale na prostoru pazara, vrijeme njihove zaštite, ali i oštećivanja. Tako su dominikanci još 1878. poduzeli velike radove na obnovi svoje crkve, najprostranije u gradu, koja je u više navrata stradala od turskih napada. Izmijenjen joj je krov, uređena unutrašnjost, a neugledno pročelje obloženo bijelim kamenjem po projektu inženjera G. Antonellija. Radovi su trajali više od dvije godine pa je crkva 1880. svečano ponovno otvorena. Kako je upravo počela restauracija unutrašnjosti obližnje katedrale, obnovljena crkva sv. Dominika određena je da preuzme njene vjerske funkcije.⁶⁸

Nedaleka Srebrna vrata Dioklecijanove palače bila su u to vrijeme zazidana. S njihove unutrašnje strane nešto prema jugu vidjeli su se ostatci antičkog zida usporednog s perimetralnim bedemom. Konzervator Frane Bulić je 1900. izvijestio Središnje povjerenstvo za spomenike u Beču kako se namjerava srušiti postojeća kuća na tom mjestu, ukloniti rimski ostatci i sagraditi nova. Da se spriječi devastacija, Općina je namjeravala kupiti kuću. Za isplatu joj je bilo potrebno 1000 kruna, pa je odlučila zatražiti državnu potporu. Zamoljeno je Središnje povjerenstvo da preporuči molbu. O tome se raspravljalo na sjednici 19. listopada na osnovi izvještaja dr. Kennera.⁶⁹ Nešto kasnije, 1907. godine otkriveni su temelji osmostranih kula s vanjske strane rimskih vrata, kao što je Robert Adam zamišljao u svojoj rekonstrukciji iz XVIII. stoljeća. To je bio važan doprinos upoznavanju izvornog stanja Dioklecijanove palače. Tako su nepoznanice postupno uklanjane jedna za drugom.

Još 1902. godine odlučilo je Općinsko vijeće na sjednici 12. prosinca dodijeliti općinsko zemljište na bastionu Paparella upravi školstva za gradnju Velike realke. Taj je zaključak odobrio Zemaljski odbor u Zadru u veljači 1903. Ubrzo se pristupilo izradi projekta. U sklopu priprema gradilišta uklonjen je dio bastiona. U blizini, kod sjeveroistočne kule Dioklecijanove palače, 1904. su popravljani lukovi na njenom obodnom zidu. O tome se, na osnovi izvještaja Frane Bulića, raspravljalo na sjednici Središnjeg povjerenstva

⁶⁶ Za poljipšavanje Splita, *Sloboda*, 31. X. 1911., str. 3 i 13. I. 1912., str. 2; Poharan vrt, NJ, 30. IV. 1912., str. 3.

⁶⁷ B. RADICA, *n. dj.*, bilj. 8, str. 114.

⁶⁸ Riapertura della Chiesa di S. Domenico, *Smotra dalmatinska* (dalje SD), 6. VIII. 1880., str. 3.

⁶⁹ Naši spomenici u c. k. Središnjem Povjerenstvu za stare spomenike, *Bulletino di archeologia e storia dalmata* (dalje BASD), Split, XXIV/1901., str. 80.

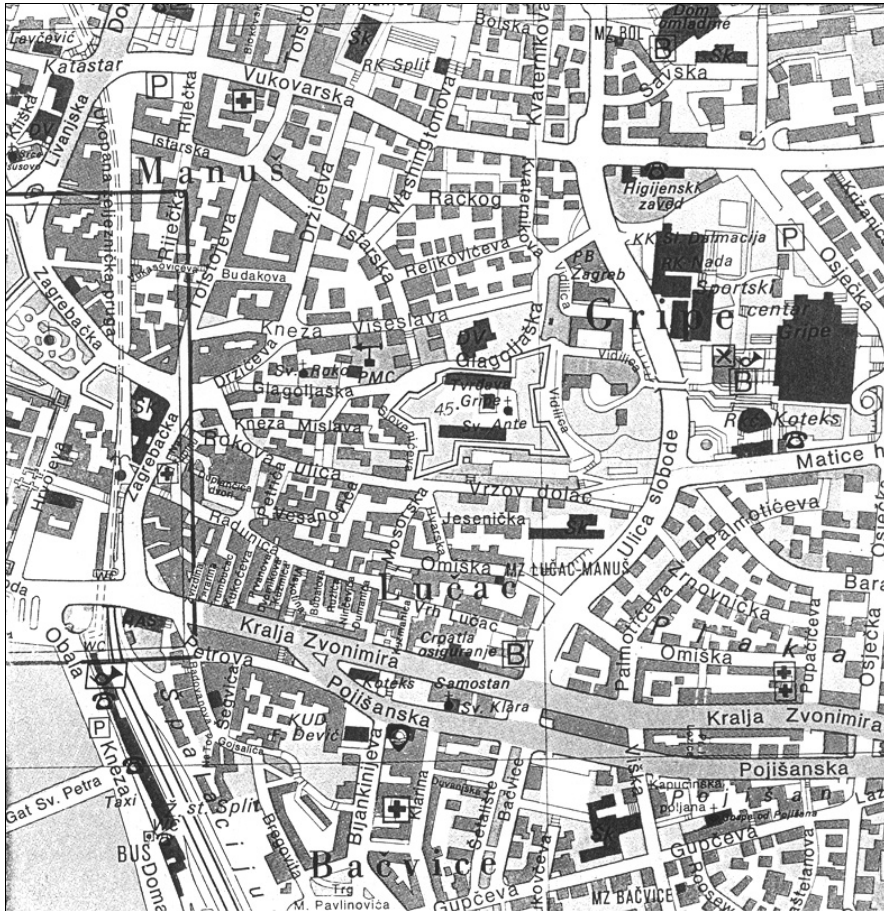
za istraživanje i očuvanje povijesnih i umjetničkih spomenika. Zatim je u kolovozu 1905. odvožena zemlja s istočnog dijela venecijanskog bastiona Paparella. Zemljište je poravnato radi izgradnje Realke. Tom je prilikom pronađen starokršćanski grob na svod iz V.–VI. stoljeća. Bio je udaljen 15 m istočno od željezničkog usjeka i 7 m od puta koji je vodio u tvrđavu Gripe. To ukazuje na mogući položaj ukopišta koje datira iz vremena neposredno nakon gradnje carske rezidencije.⁷⁰

⁷⁰ C. k. Središnje povjereništvo za umjetničke i povijesne spomenike u Beču, SD, 6. II. 1904., str. 2; F. BULIĆ, Sepolcreto antico cristiano presso il Palazzo di Diocleziano a Spalato, BASD, XXIX/1906., str. 30.

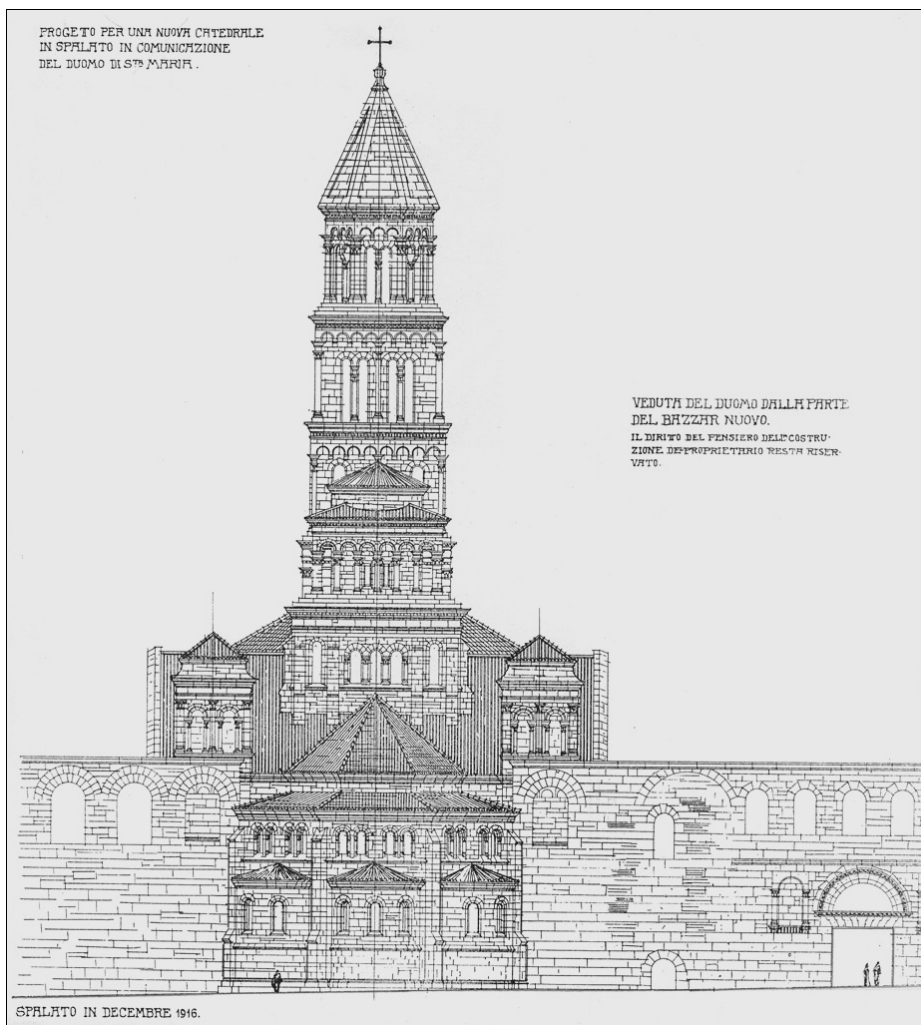
PRILOZI

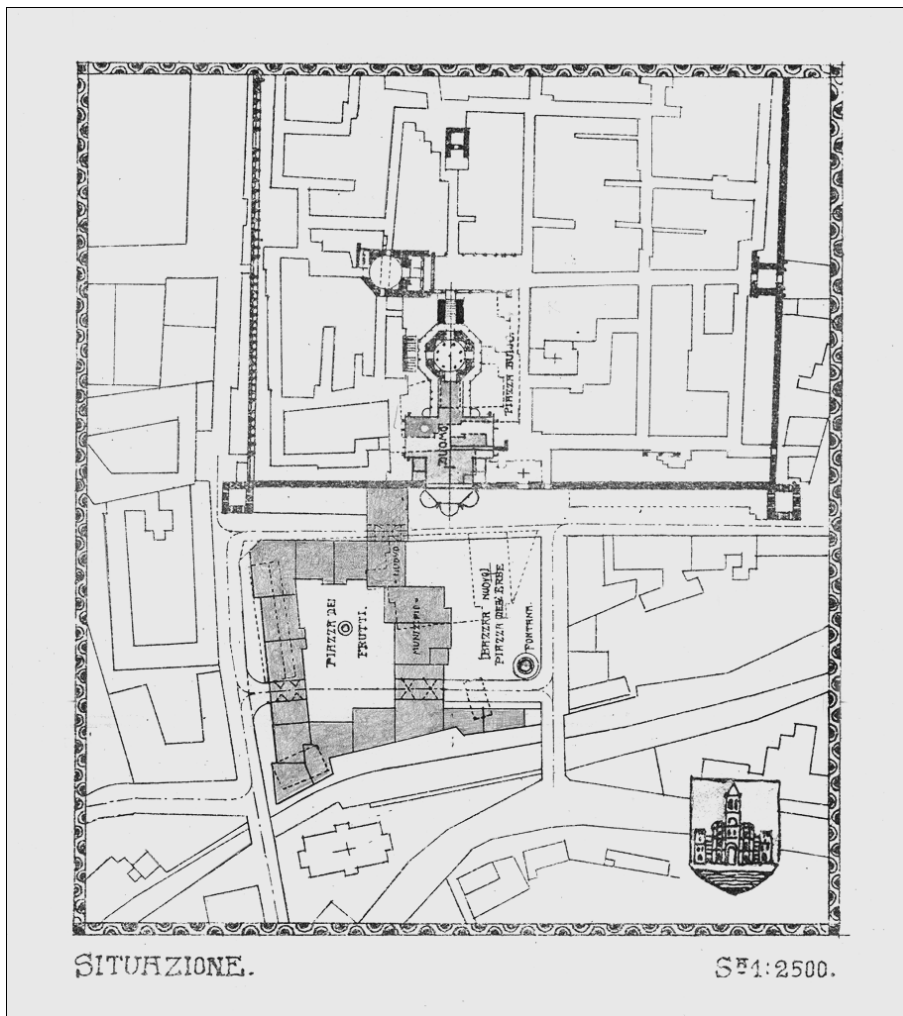
1. Detalj plana Splita koji je 1914. godine izradio inž. Petar Senjanović. Prikazan je izgled predgrađa Lučca, istočno od Starog grada. Označene su važnije zgrade: željeznička stanica 8, tamnice na mjestu nekadašnjeg lazareta 16, Režija duhana 23, Realka na mjestu srušenog bastiona Contarini 28, tri zgrade Obrtničke škole 30, Ženska građanska škola 33, muška i ženska osnovna škola 37, crkva sv. Petra 44, samostan dominikanaca na Pazaru 47 i samostan sv. Klare 50.

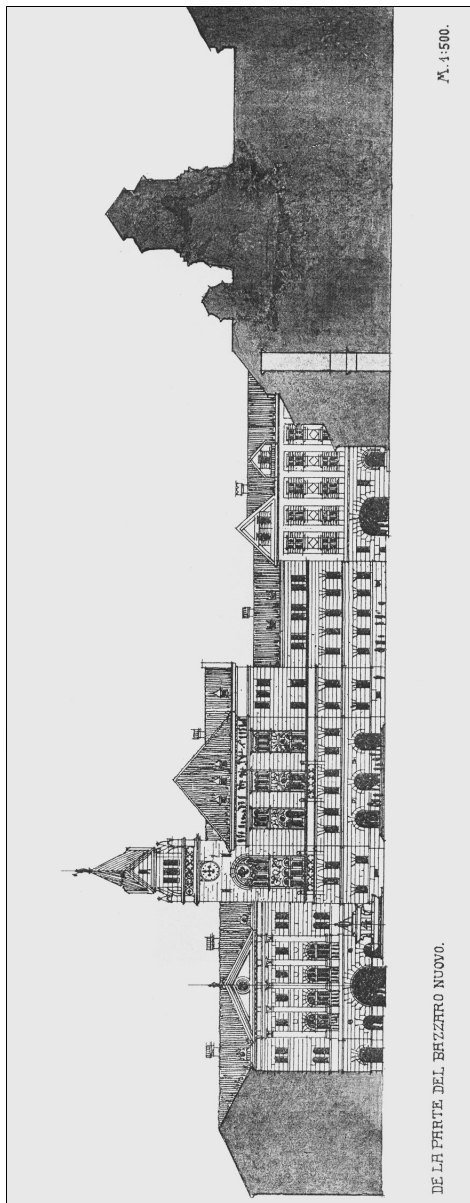
2. Plan današnjeg stanja bivšeg predgrađa Lučac. Njegova osnovna struktura ulica i pučki ambijenti su sačuvani, ali su uklopljeni u proširenu veliku gradsku aglomeraciju. Znatnija novija izgradnja je uglavnom na rubnim zonama.

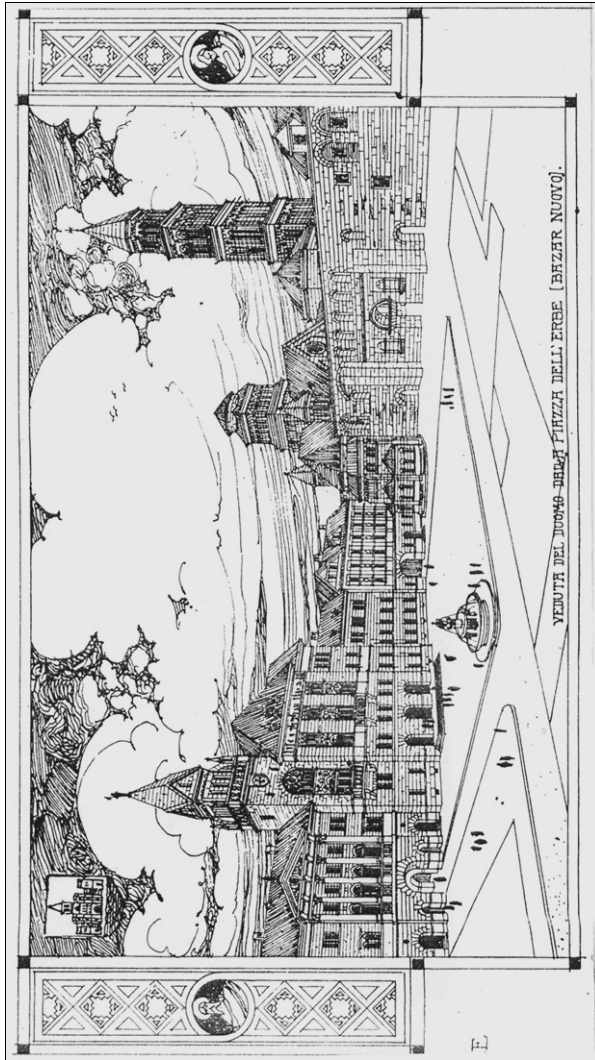
3. Projekt arh. Schlaufa za produženje katedrale u Splitu, pogled s pazaara prema zapadu. U prvom planu je prikazan istočni obodni zid Dioklecijanove palače s restauriranim Srebrnim vratima. Kroz njega na prostor pazaara prodire novo veliko svetište katedrale s 3 apside.

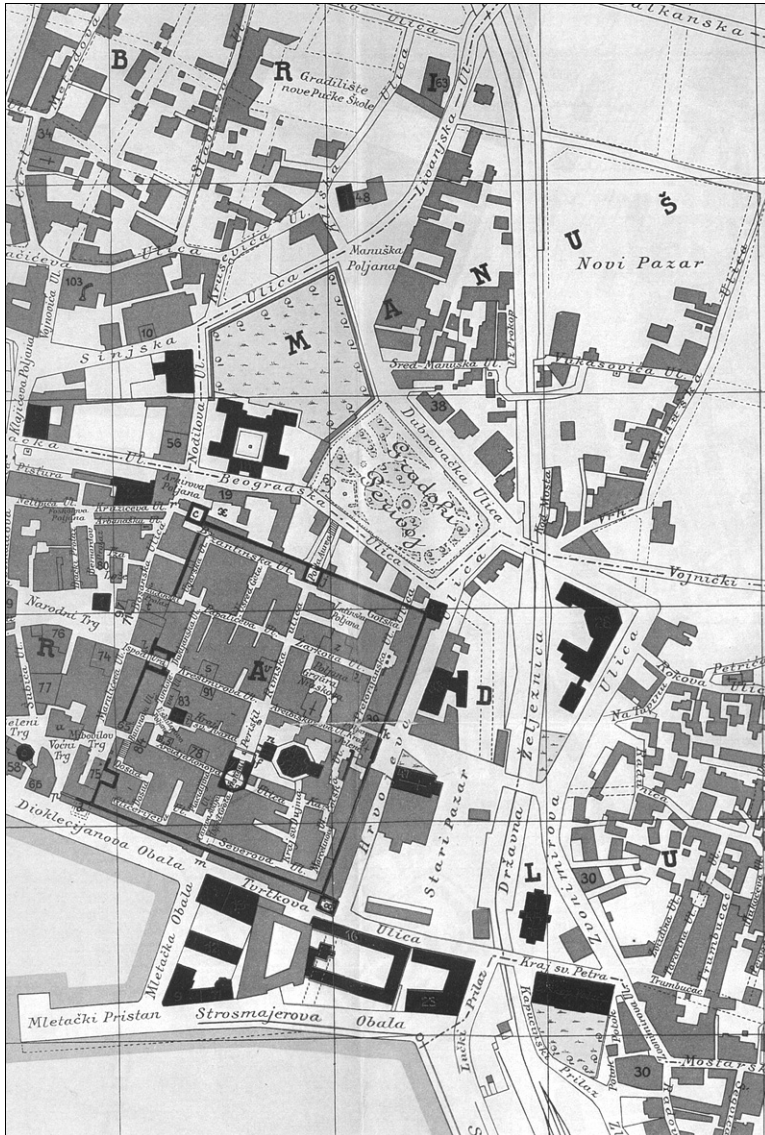
4. Plan istočnog dijela Dioklecijanove palače i pazara. U njemu je Schlauf nacrtao tlocrt produženja katedrale prema istoku i označio okolne zgrade za rušenje. Također je prikazao svoju zamisao nove izgradnje na pazaru sa zatvorenim blokom zgrada na jugu i trgov zeleni na sjevernoj strani.

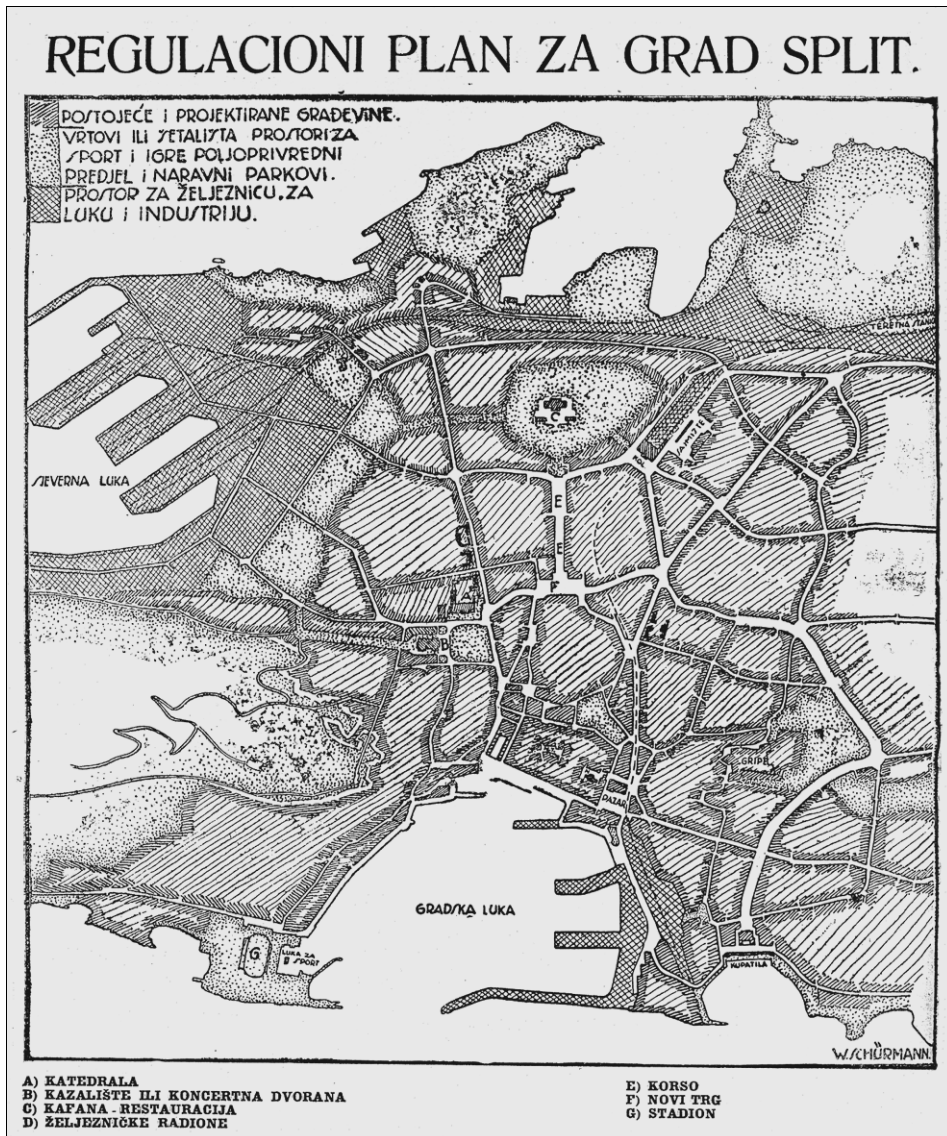
5. Pogled na sjevernu stranu bloka zgrada s trga zeleni, gdje je Schlauf predvidio novu palaču općinske uprave. Tamna silueta desno predstavlja masu dograđene katedrale.

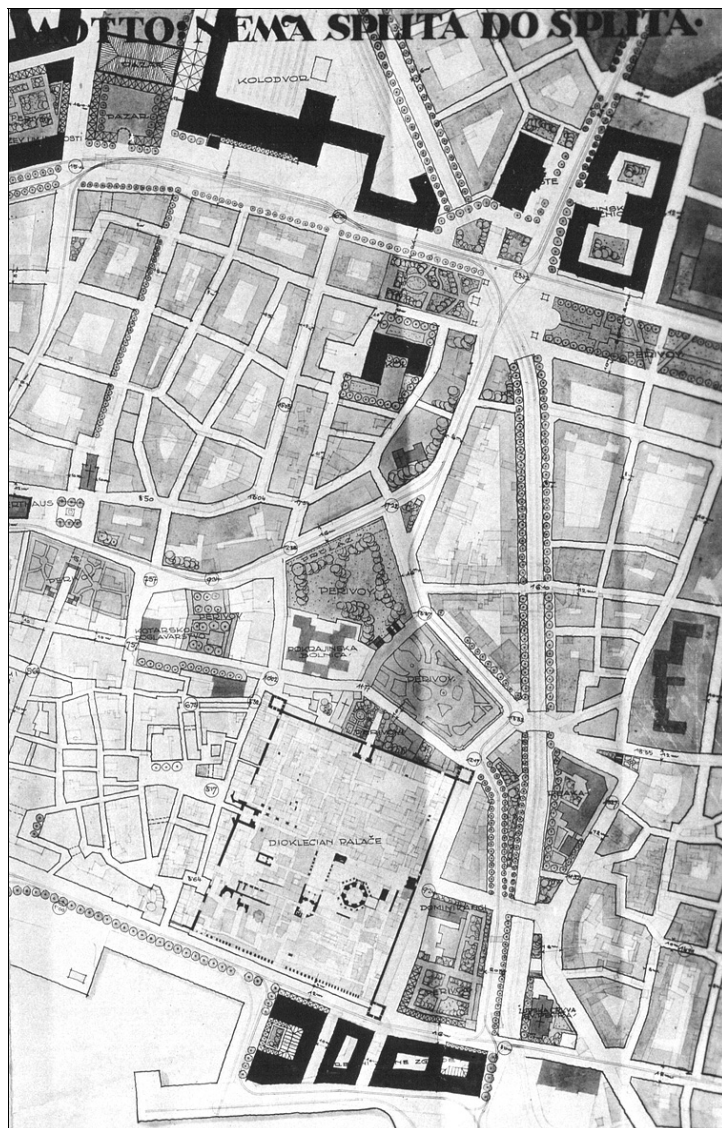
6. Perspektivni prikaz Schlauffove zamisli dogradnje katedrale s istoka, iz projektiranog novog trga zeleni.

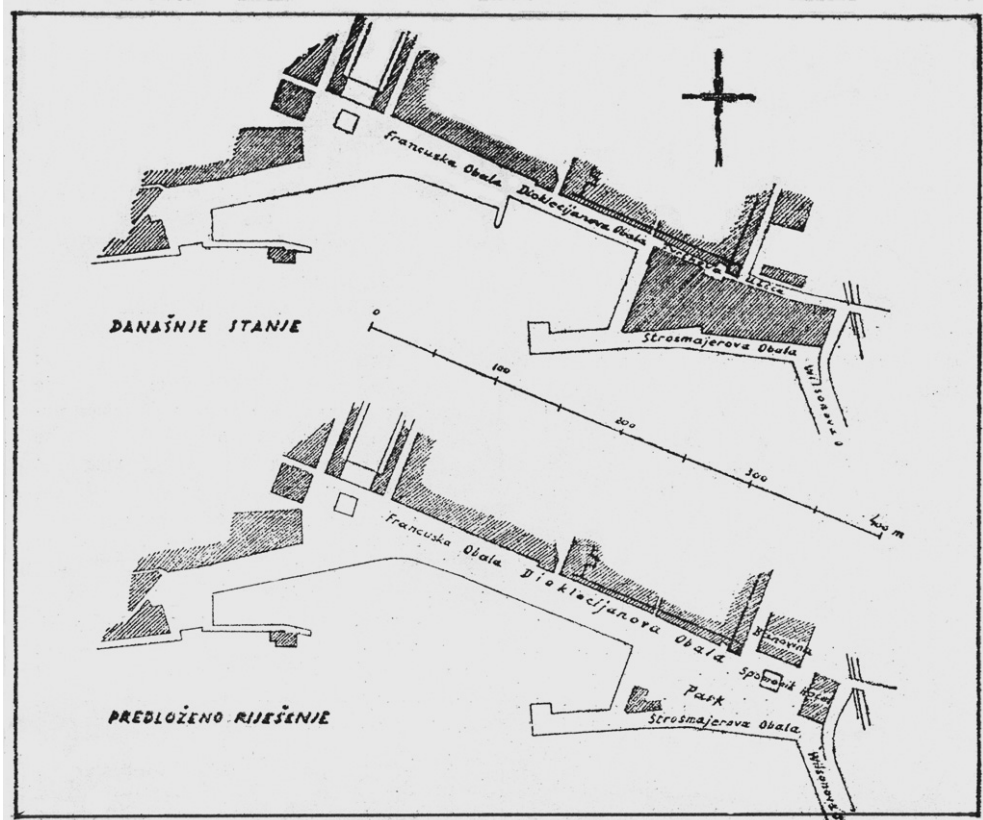
7. Detalj tiskanog plana grada Splita iz 1914. godine pod rukovodstvom P. Senjanovića. Crtkanim su linijama označeni njegovi prijedlozi za pobijanje novih ulica sjeverno i istočno od Starog pazaara.

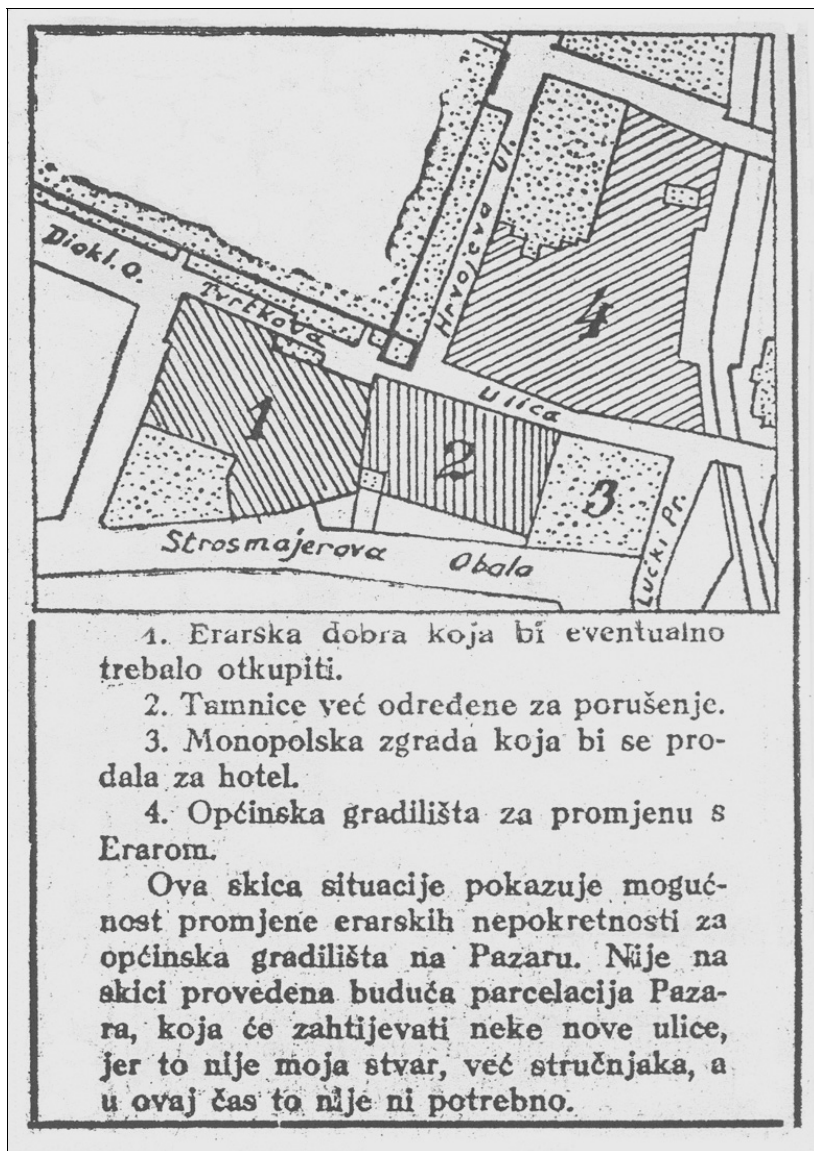
8. Schürmannova skica regulacijskog plana Splita objavljena u listu "Novo doba" 1925. godine. Po njegovu planu pazar je ostao na starom mjestu.

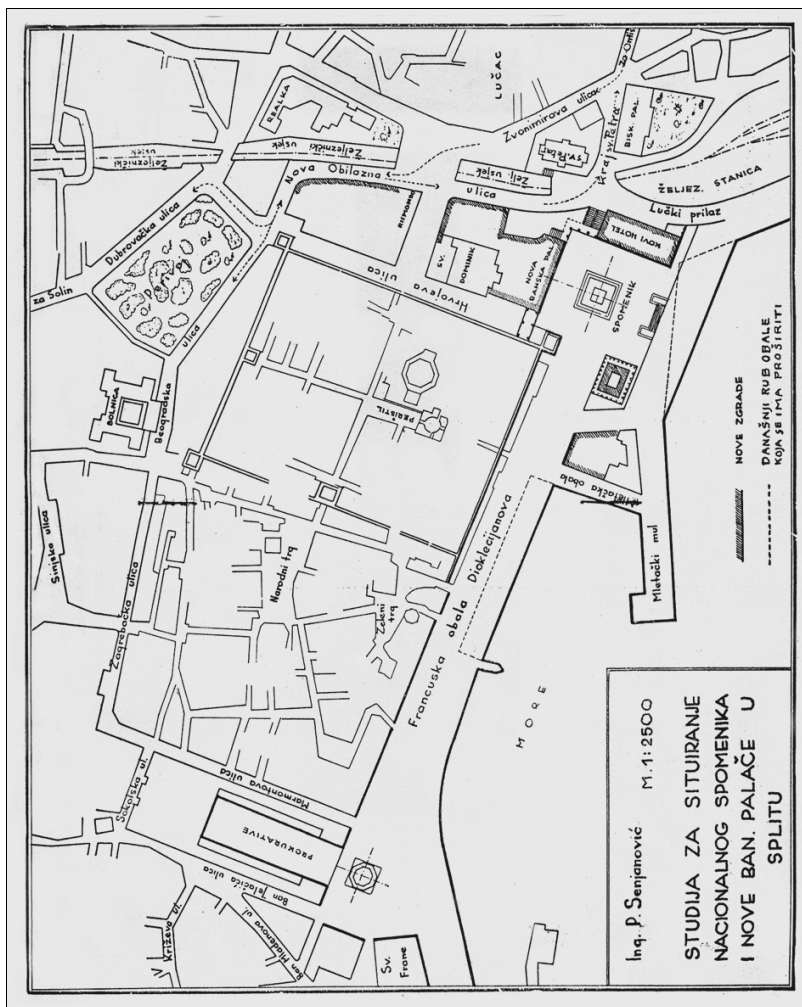
9. Detalj natječajnog rada arh. Kellera za regulacijski plan Splita iz 1924. godine. U donjem je desnom dijelu plana prostor Starog paza koji se po ovom prijedlogu trebao pretvoriti u perivoj. U gornjem lijevom uglu prikazan je položaj nove željezničke stanice na Lovretu i do nje Novi pazar s otvorenim i zatvorenim dijelom.

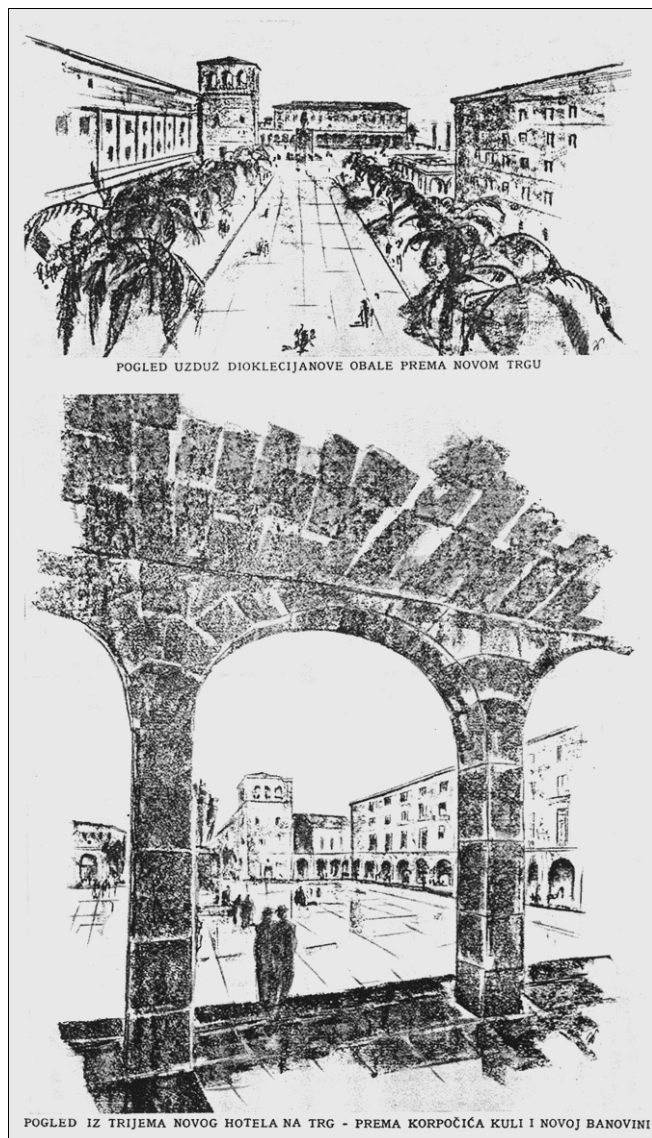
10. Prve skice objavljene u novinama početkom 1935. godine vezane za prijedlog Josipa Smolake o podizanju "nacionalnog spomenika" na prostoru Starog pazaara.

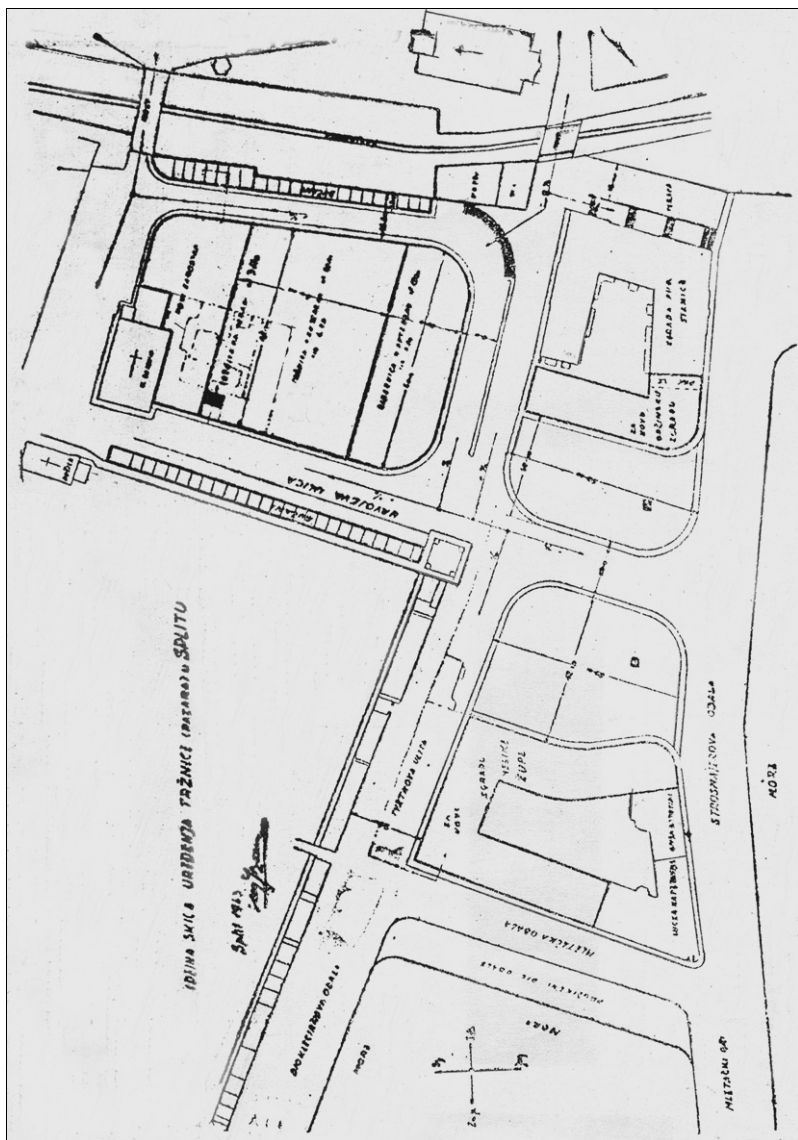
11. Skica pazara i bloka zgrada južno od njega koji bi trebalo porušiti radi preuređenja i podizanja "nacionalnog spomenika". Sadrži Smodlakin prijedlog za financiranje projekta.

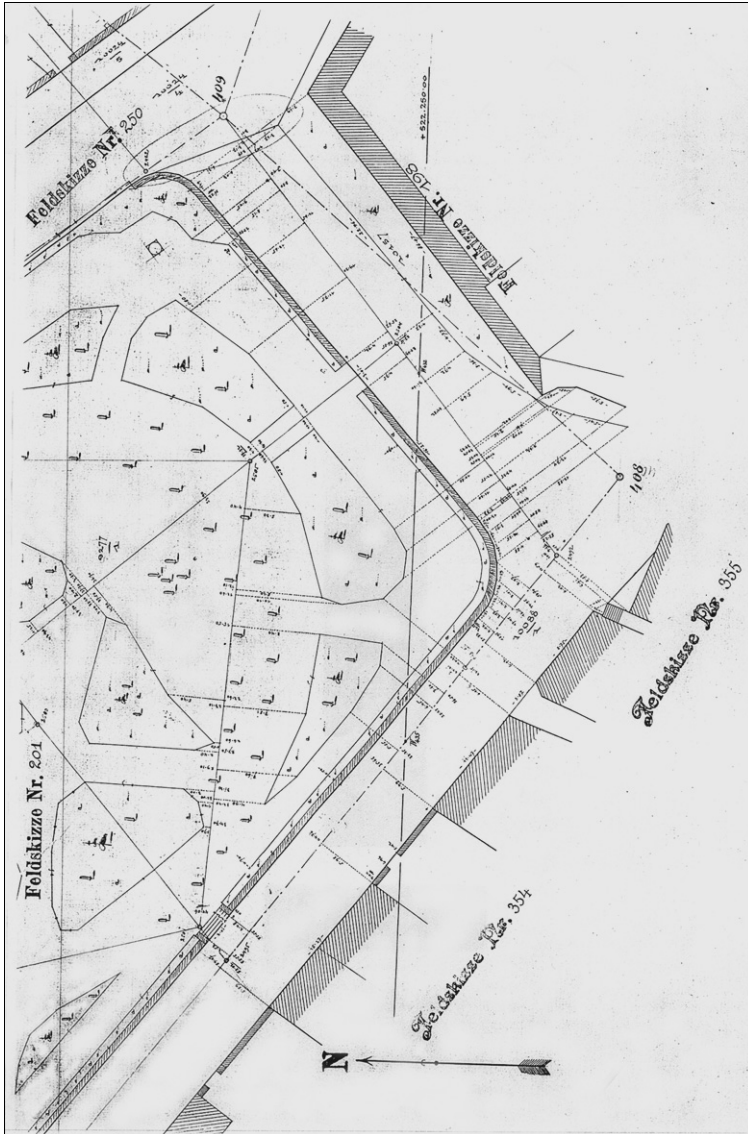
12. Plan koji je napravio inž. Petar Senjanović na osnovi zamisli Josipa Smodlake o podizanju “nacionalnog spomenika”. Neka prostorna i oblikovna rješenja cjelokupnog poteza rive i danas su, u potpuno izmijenjenim prilikama, zanimljiva.

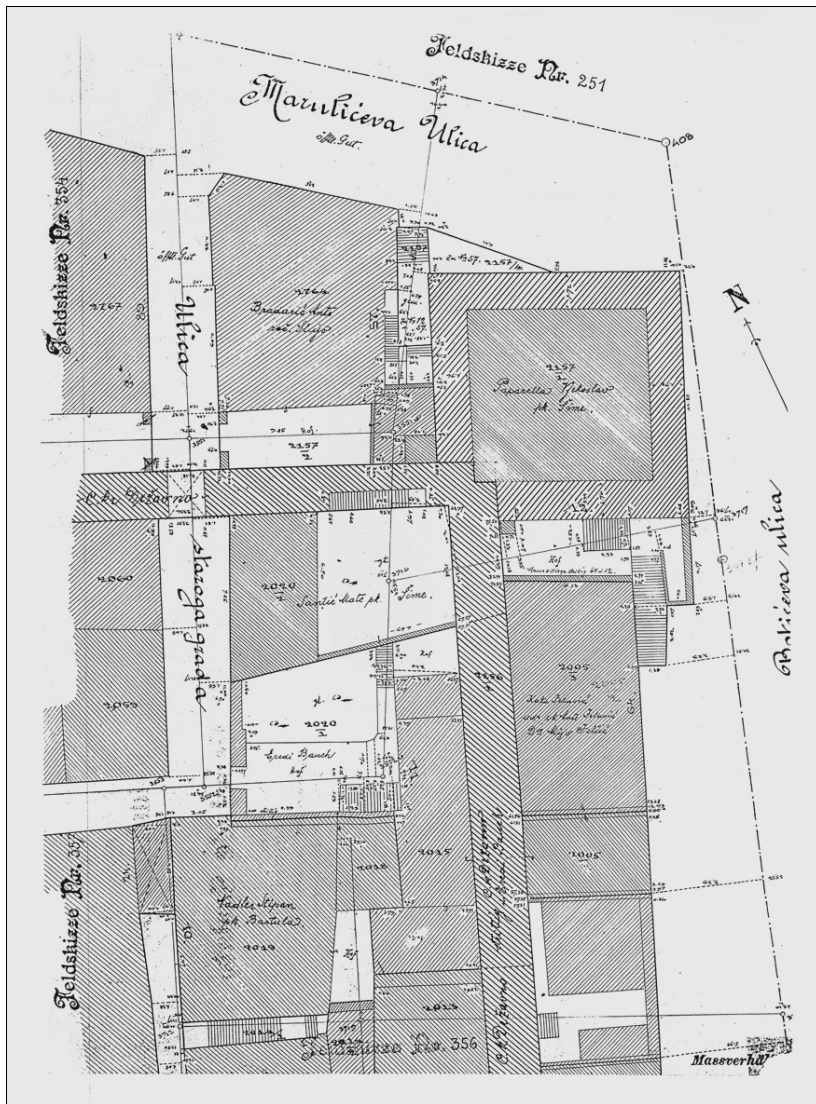
13. Perspektivni crteži preuređenja pazara koje je napravio arhitekt Pičman. Na gornjem je prikazan pogled sa zapada prema novome trgu. U dnu je vidljiv “nacionalni spomenik” s hotelom u pozadini, a s lijeve strane restaurirana ugaona kula Dioklecijanove palače. Na donjem je pogled s istoka s banskom palačom na desnoj strani.

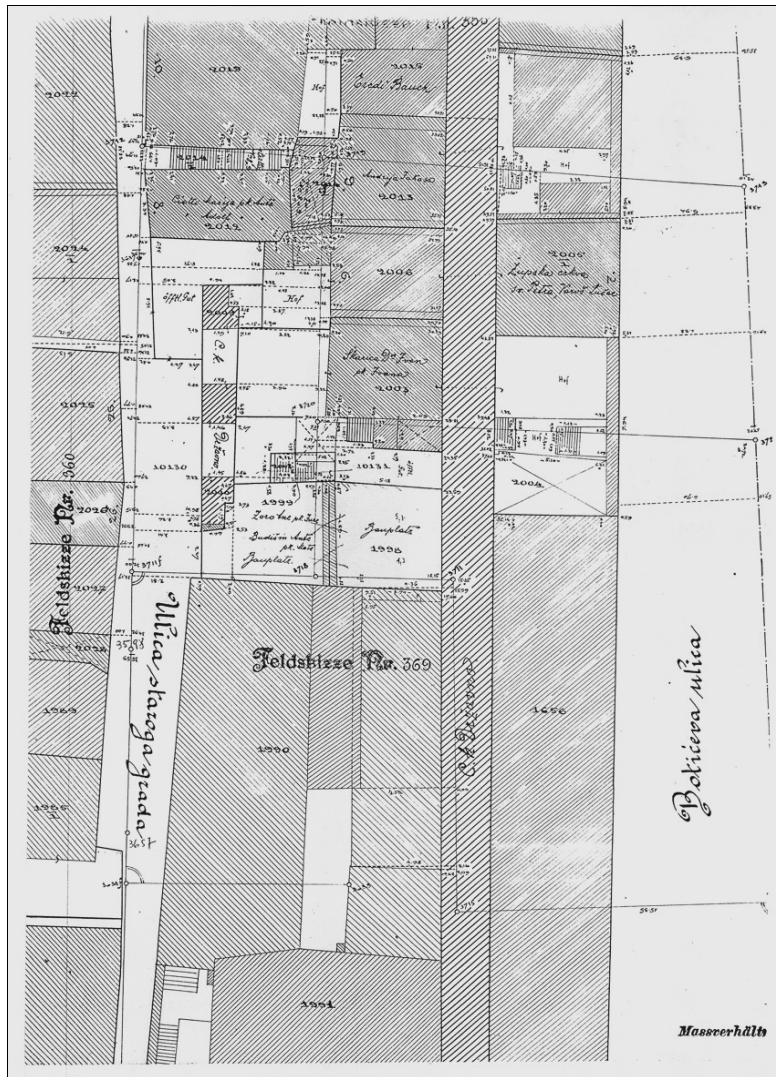
14. Idejna skica uredjenja Starog pazara koju je 1943. napravio inž. Jozević. Predviđeno je produženje Hrvojeve ulice preko srušene zgrade zatvora na jug do mora. Sa strane tog proboja uredio bi se park te podizale zgrade Velike župe i Općinske uprave.

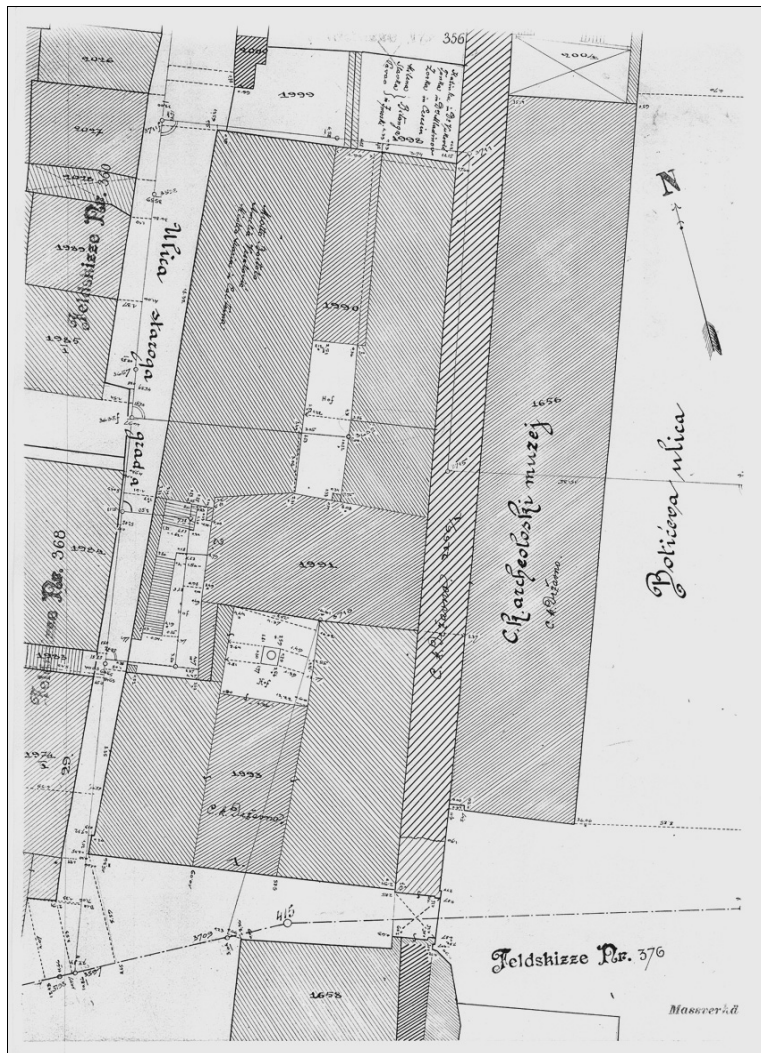
15. Istočni dio Strossmayerova parka uredenog oko 1860. godine i dio baroknog bastiona Contarini, zvanog također Paparella, iz sredine XVII. stoljeća. Tu su i dijelovi današnje Zagrebačke ulice i Ulice kralja Tomislava. Terenska skica iz 1910. godine, br. 251, 44 x 35 cm, 1:250, Državni arhiv Split.

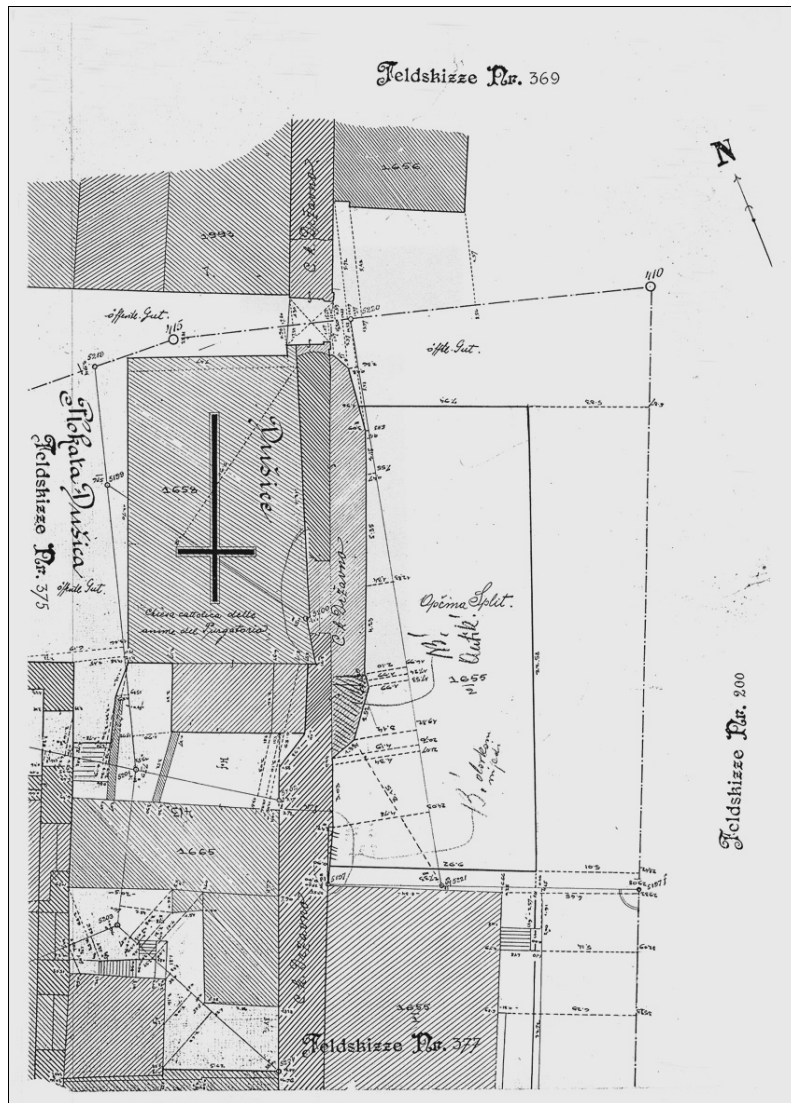
16. Sjeveroistočni ugao Dioklecijanove palače s četvrtastom kulom, tada u vlasništvu Vjekoslava Paparelle pok. Šime. Na sjeveru je Marulićeva ulica (Ulica kralja Tomislava), a na istoku Botičeva ulica (Hrvojeva ulica). Antički su obodni zidovi upisani kao državno dobro, a navedeni su i vlasnici nekih stambenih zgrada. Kuće prislonjene s vanjske strane Palače porušene su 1958. godine kako bi se otkrio rimski zid. Terenska skica iz 1911. godine, br. 355, 33 x 41 cm, 1:125.

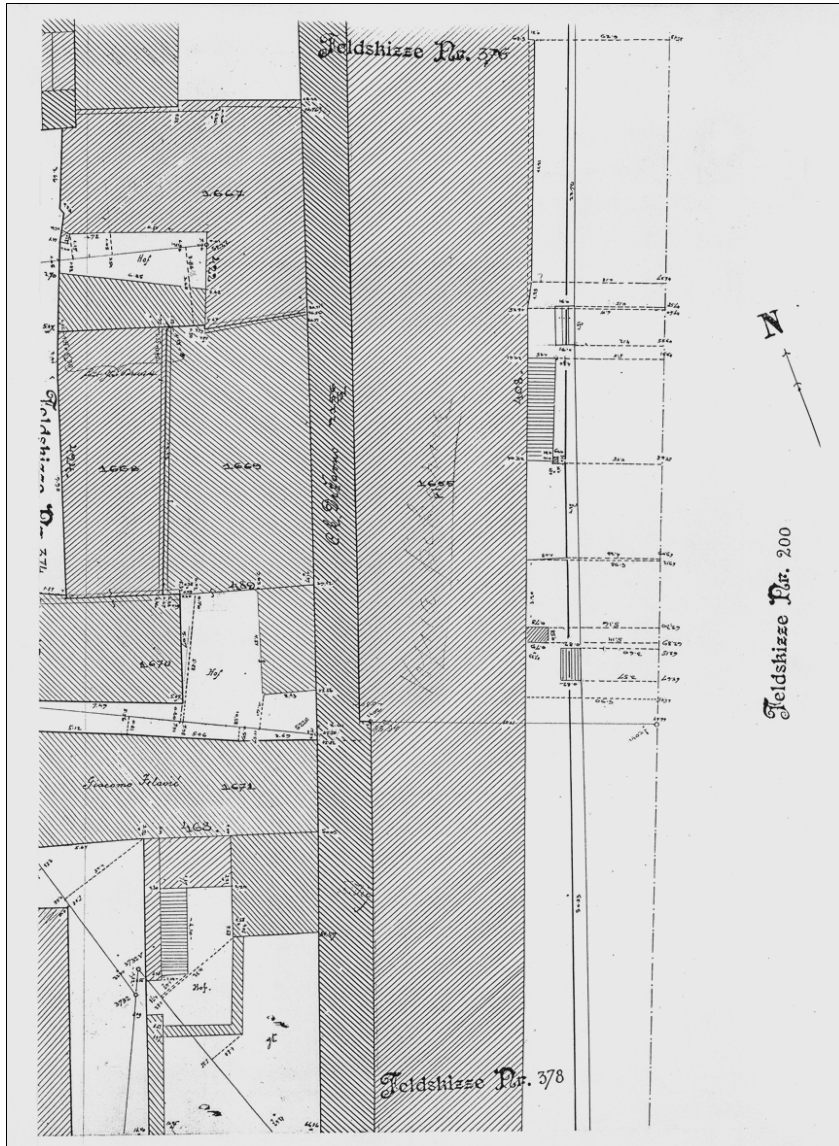
17. Dio istočnog obodnog zida Dioklecijanove palače s privatnim zgradama prislonjenim uz njega s vanjske strane, prema Botičevoj ulici (Hrvojeva ulica), koje su kasnije porušene. Jedna od kuća pripadala je nedalekoj župnoj crkvi sv. Petra. S unutrašnje strane zida prema Ulici staroga grada (Nepotova ulica) su također zgrade. Među njima su ucertana i dva rimska luka koji se oslanjaju na 3 pilona. To su ostatci skladišnih boksova koji su se pružali iza antičkog zida. Skica iz 1911. godine, br. 356, 33 x 41 cm, 1:125.

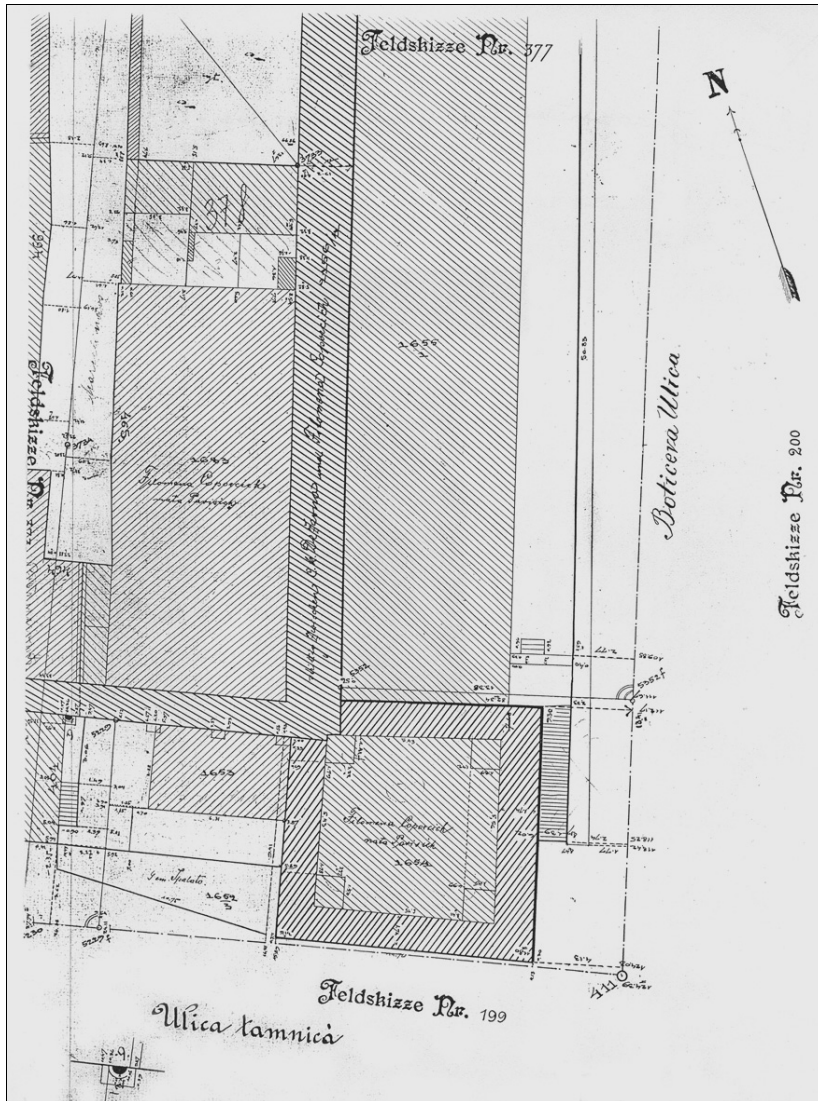
18. Dio istočnog zida Dioklecijanove palače s vratima koja su u XVIII. stoljeću, za venecijanske uprave, na njemu probijena. S vanjske strane uz obrambeni zid je prislonjena izdužena prizemnica starog Arheološkog muzeja, podignuta 1821. u skromnim oblicima klasicizma. Nakon izgradnje novog muzeja na Skalicama, ta je zgrada porušena 1928. godine. Time se pogledu otkrio antički zid. S unutrašnje strane, uz ostale privatne kuće, je i klasicistička zgrada sa središnjim dvorištem i bunarom u njemu. U državnom je vlasništvu i u njoj je bila ženska pučka škola. Skica iz 1911. godine, br. 369, 33 x 42 cm, 1:125.

19. Srednji dio istočnog zida carske palače s novijim vratima u njemu. Južno od njih je crkva Dušica sagrađena u XIX. stoljeću s unutrašnje strane rimskih Srebrnih vrata. Vrata su tada bila još uvijek zatvorena i izvana zazidana masivnim zidom u vrijeme venecijanske uprave zbog opasnosti od Turaka. Ta su vrata s obrambenim dvorištem uz njih otkrivena i djelomično restaurirana u vremenu 1946.–1952. godine. Sa zapadne strane crkve bila je Plokata Dušica (Poljana kraljice Jelene). Skica iz 1911. godine, br. 376, 34 x 43 cm, 1:125.

20. Dio istočnog zida Dioklecijanove palače prema jugu s jednokatnom vojničkom pekarom uza nj s vanjske strane. Ta zgrada je porušena 1943. godine. Skica iz 1911. godine, br. 377, 34 x 42 cm, 1:125.

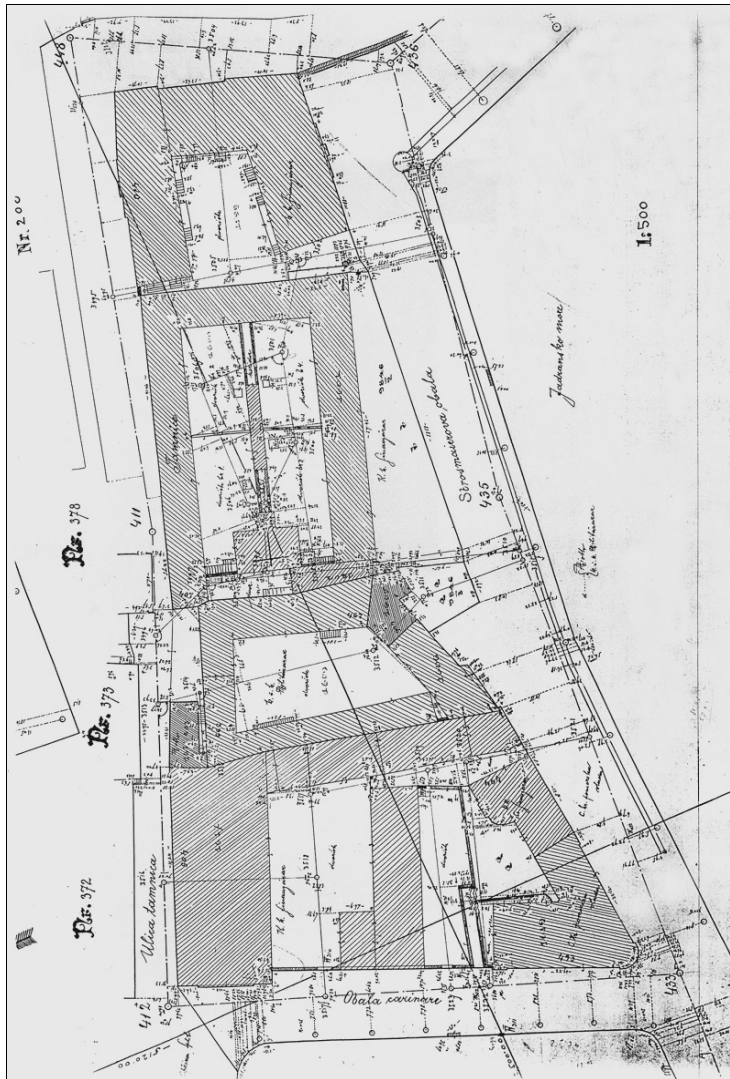
21. Jugoistočni dio Dioklecijanove palače s četvrtastom kulom koja je tada bila vlasništvo Filomene Koporčić udove Pavišić. Ona je posjedovala i dio rimskog istočnog obodnog zida kao i veliku zgradu smještenu u samom unutrašnjem uglu palače. S vanjske je strane, prema Botičevoj ulici i pazaru, prikazan južni dio vojničke pekare. Na južnom kraju je Ulica tamnica (Obala hrvatskog narodnog preporoda) koja spaja pazar s Rivom. Skica iz 1911. godine, br. 378, 34 x 42 cm, 1:125.

22. Sjeverni dio prostora pazara s usjekom za željezničku prugu, prokopanim 1877. godine, koji je presjekao bastion Contarini. Potpuno na sjeveru je most preko kojega je ulica prelazila prugu. Ucrtni su ostaci venecijanskog bastiona. Na dijelu njegova nasipa velika je stambena zgrada u vlasništvu obitelji Voltolini, Farčić i Rismondo. Srušena je u novije vrijeme. Prema istoku je zgrada Velike realke, podignuta 1910. godine s umjerenim naznakama secesije. Taj blok kojemu pripadaju i neke veće stambene zgrade, nije još u potpunosti izgrađen s južne strane prema pazaru. Skica iz 1910. godine, br.198, 41 x 45 cm, 1:500.

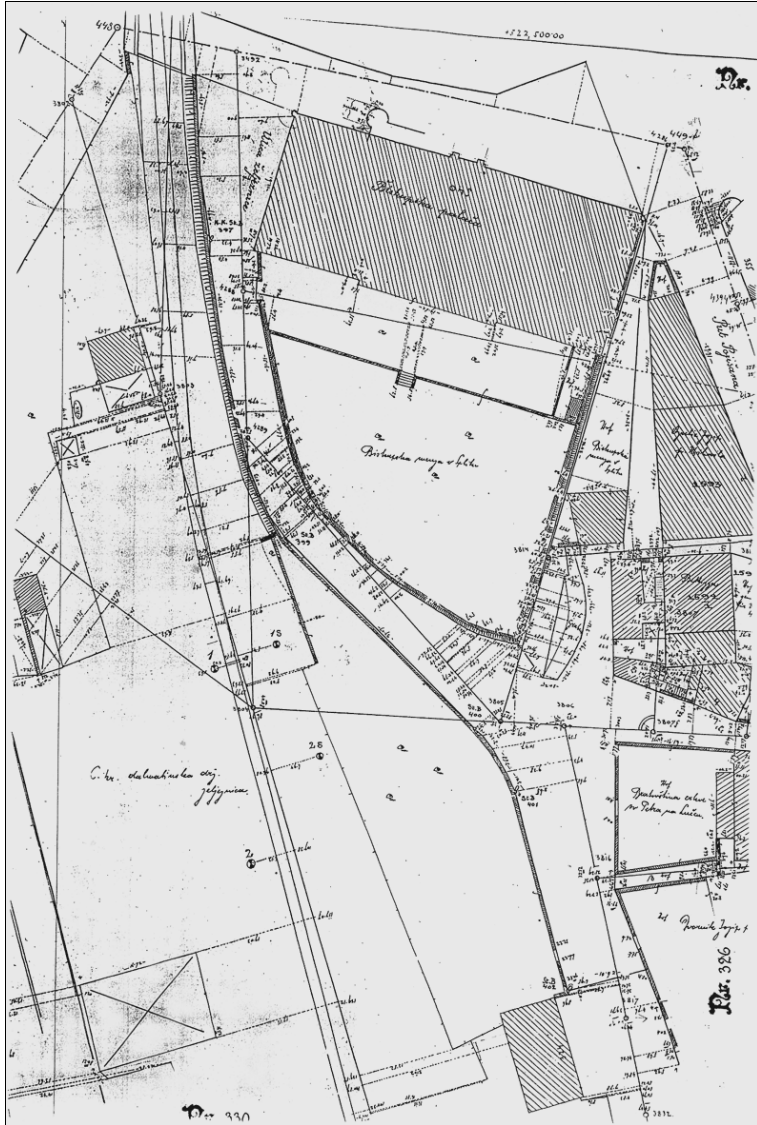
23. Središnji dio pazara s otvorenim prostorom za prodaju voća i povrća. Na zapadnoj strani uz Botičevu ulicu je crkva i samostan sv. Dominika čiji tragovi vode u kasnu antiku. Sklop je temeljito pregrađen koncem XIX. i u XX. stoljeću, kada je uređeno glavno pročelje crkve i prigrađen joj sjeverni brod. Na istoku je usjek željezničke pruge. S jugoistoka je historicistička crkva sv. Petra iz 1871, srušena 1944. godine prilikom bombardiranja iz zraka. Na poljani sv. Petra ispred crkve označen je položaj velike javne česme na kojoj su stanovnici Lučca uzimali vodu. Do danas je u dva navrata pomicana, uglavnom zbog prometnih razloga. Sve ostale kuće prikazane na crtežu, kao i Režija duhana te tamnice na jugu, stradale su u zračnim napadima u Drugom svjetskom ratu. Skica iz 1910. godine, br. 200, 45 x 41 cm, 1:500.

24. Komplex srednjovjekovnog lazareta na južnom dijelu prostora prema moru. Početkom XX. stoljeća tu je bio Lučki ured, Financijsko ravnateljstvo, Carinarnica, Porezni ured i tamnice s velikim unutrašnjim dvorištima. Prema istoku se produžavalo Skladište duhana, neorenesansna građevina izgrađena 1905. godine. Sve su zgrade stradale u vrijeme Drugog svjetskog rata. Sklop je omeđen sa sjevera Ulicom tamnica, sa zapada Obalom carinara (Obala lazareta), a s juga Strossmayerovom obalom (Obala lazareta). Skica iz 1910. godine, br. 199, 45 x 41 cm, 1:500.

25. Istočni dio prostora pazara. Iza Puta pazara (Zagrebačka ulica) dalje na istok počinje pučko predgrađe Lučac. Vidi se i potez ulice Radunice, jedne od glavnih prometnica kroz taj predio. Dio uz te ulice umnogome se promijenio do današnjih dana uslijed ratnih razaranja i kasnijom izgradnjom. Skica iz 1911. godine, br. 159, 45 x 41 cm, bez mjerila.

26. Jugoistočni dio prostora prema željezničkoj stanici s neorenesansnom biskupskom palačom izgrađenom 1903. godine po nacrtu arhitekta Ćirila Ivekovića. Zgrada je jako stradala u Drugom svjetskom ratu i poslije obnovljena. Između željezničke pruge i te palače je Ulica željeznice. Skica iz 1911. godine, br. 329, 41 x 45 cm, 1:360.

Stanko PIPLOVIĆ: THE URBAN AND CONSTRUCTION DEVELOPMENT
OF THE LUČAC SUBURB IN SPLIT

Summary

The old Split suburb of Lučac is located to the east of the historical center of the city. It stands on the southern sunny foothills of Gripe hill. At one time farmers who worked the surrounding fields lived here outside the city walls. Today this is a part of the expanded and large urban agglomeration. Its spatial axis was formed by three approximately parallel long streets which from the center ran to the east and to the fields. Shorter transversal streets in which stood individual craftsmen's shops connected vertically to these. The buildings are simple stone structures with spirited roofs covered with plates. Next to them stood business quarters, wine cellar and stalls.

Lučac retained features of a simple living quarter without specific public services up to the second half of the XIXth century. At that point, on the western part nearer to the city, larger edifices with stylistic features of historicism and the Art Nouveau movement began to be built. Such are the parish church of St. Peter and the neo-Renaissance building of the bishopric, built in 1903 according to the plans made by the architect Ćiril Iveković. To the south lies the large convent of St. Clare.

After WWI the surrounding areas towards the sea, Bačvice, and to the north, Gripe, began to be built and surrounded it with modern buildings. Between these stands the Pension Offices built in 1933.

Between Lučac and the oldest part of the city is level ground. From of old, to the east of the borders of the wall of Diocletian's palace stood certain important buildings. Amongst these was the Old Christian church of St. Catherine and afterwards next to it a Dominican monastery. Nevertheless, down to our own days this space has not been heavily built up. For defense against the Turks this space was encompassed by Baroque fortifications in the 15th century.

After the Turkish menace had ceased, the walls and the bastions were gradually dismantled and in this way communication between the City and Lučac was facilitated. In the XIXth and the XXth century most of this space was covered with buildings for dwelling. Amongst these are certain public buildings such as the Archeological Museum, The Higher Girl's School and the Military Bakery. In most recent times the church of St. Dominic has been enlarged while in 1933 the Pension Offices were built. Some way to the south an open market for the sale of fruit and vegetables was formed. During Venetian rule, even more towards the sea, stood large lazarettos where goods arriving by caravan from Bosnia were disinfected. Later this complex was altered and partially taken down so that in the XIXth century on this space the buildings of the Port Authority, the Financial Offices, the Custom-House, The Tobacco Warehouse and a prison were built.

The suburb of Lučac with the space of the old market and its position in the center of today's large city became an area through which traffic corridors passed. The population has experienced a change of its social structure which has brought about the alteration of old houses. This is why it is important to preserve the typical rural environments which have in large measure survived.

Key words: Lučac, Split, town planning, XIX–XXth C.